

Analysis of the coordinates of British influence in Iran during the constitutional period (Using the historical documentary approach)

Naser Jamalzadeh¹
Hamed Kiani Mojahed²

In the area of contemporary Iranian politics, "influence" is one of the main concepts that at any point in history of Iran, has created a kind of risk and threat to the interests of Iranian society and country in practice. One of the first steps in confronting this project (external infiltration project) is to gain a favorable understanding of the various aspects of this issue and to analyze. With respect to this matter, the present study uses the "content analysis" method to examine the coordinates of the British influence project during the Iranian constitutional movement (between 1906 and 1913) based on the analysis of letters issued by the previous British Foreign Secretary. (Edward) has dealt with Iran at that time. The findings of this paper show that in order to maximize its interests, the UK has designed seven policies based on a set of influence principles and implemented them through its internal and external agency. According to the results of this study, the main audience, observer, competitor, and supporter, are four categories of the audience that in the process of designing these policies, the influencers have been considered the nature and strategy of the historical obstacle of the infiltration process.

Keywords

Influence, Constitutional Revolution, Colonization, England, Contemporary Iran.

---

1. Associate Professor, Department of Political Sciences, Imam Sadegh University, Tehran, Iran
Amalzadeh@isu.ac.ir

2. Corresponding author: PH.D Candidate in Political Sciences, Iranian Issues, Imam Sadegh University, Tehran, Iran
Hh.hakam1372@gmail.com

تحلیل مختصات نفوذ انگلستان در ایران دوره مشروطه (با بهره‌گیری از رویکرد سندشناسانه تاریخی)

ناصر جمالزاده^۱

حامد کیانی مجاهد^۲

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۷/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۲۸

نشریه علمی آفاق امنیت / سال چهاردهم / شماره پنجاه و دوم - پاییز ۱۴۰۰: ۳۵-۷۷

چکیده

در سپهر سیاست ایران معاصر، «نفوذ» یکی از اصلی‌ترین مفاهیمی است که در مقام عمل، در هر برهه و مقطعی از تاریخ ایران، نوعی از مخاطره و تهدید منافع را برای جامعه و کشور ایران پدید آورده است. یکی از نخستین گام‌ها در مسیر مقابله با این پروژه (پروژه نفوذ خارجی)، کسب شناخت مطلوب از جوانب مختلف این مسأله و واکاوی ماهیت‌شناسانه و راهبردرسنگانه عقبه تاریخی جریان نفوذ است. با عنایت به این مهم، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش «تحلیل مضمون» به بررسی مختصات پروژه نفوذ انگلستان در جریان نهضت مشروطه ایران (بین سال‌های ۱۹۰۶ تا ۱۹۱۳) با تکیه بر تحلیل مکتوبات صادرشده از سوی وزیر مشاور در امور خارجه وقت انگلستان (ادوارد گری) در مورد ایران آن دوران، پرداخته است. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که انگلستان در راستای پیشینه‌سازی منافع خود، بر پایه مجموعه‌ای از اصول نفوذگذاری، سیاست‌های هفت‌گانه‌ای را طراحی و آن‌ها را توسط عاملیت داخلی و خارجی خود، پیاده‌سازی کرده است. براساس نتایج این پژوهش، مخاطبین اصلی، ناظر، رقیب و پشتیبان، چهار دسته مخاطبی هستند که در فرآیند طراحی این سیاست‌ها، مدنظر نفوذگذاران قرار داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها

نفوذ؛ انقلاب مشروطه؛ استعمار فرانو؛ انگلستان؛ ایران معاصر.

1. Jamalzadeh@isu.ac.ir

۱. دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

H.kiany@isu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران

مقدمه

در هر یک از مقاطع تاریخ به‌ویژه تاریخ معاصر ایران، «نفوذ» در زمره آن مفاهیمی است که پیوسته، نوعی از مخاطره و تهدید منافع را برای جامعه و کشور ایران به همراه داشته است. صفحات تاریخ ایران، نشانگر این است که قدرت‌های جهانی تا پیش از انقلاب اسلامی مردم ایران، با توجه به موقعیت استراتژیک ایران، پیوسته چشم طمع به این پهنه جغرافیایی داشته‌اند و در هر بازه تاریخی، متناسب با اقتضات آن برهه، سیاست‌هایی را برای پیشینه‌سازی منافع حاصل از پیاده‌سازی پروژه «نفوذ مستقیم» و «نفوذ وابسته‌ساز» در دستور کار قرار می‌داده‌اند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز در پرتو گفتمان سلطه‌ستیز و استقلال‌طلب انقلاب، از آن‌روی که بستر نفوذ آن‌ها برچیده شد، پروژه «نفوذ استحاله‌طلب» را در قبال ایران اسلامی درپیش گرفته‌اند و کوشیده‌اند که از مجرای ایجاد اختلال در نظام معرفتی و شناختی و فرآیند تصمیم‌سازی نخبگانی کشور، منافع خویش را تأمین کنند.

نخستین گام در مسیر مقابله با پروژه نفوذ خارجی، کسب شناخت مطلوب از جوانب مختلف این مسأله و واکاوی ماهیت‌شناسانه و راهبردی‌سنجانه عقبه تاریخی جریان نفوذ است. شاید بتوان نقش دولت‌های استعمارگر، به‌ویژه دولت انگلستان را در وقایع نهضت مشروطه دوران قاجار، نقطه عطفی در «تاریخ جریان نفوذ» و مطلع «نفوذ جریانی» در تاریخ معاصر ایران دانست؛ «نفوذ جریانی» که نخستین مراحل حیات آن را می‌توان در اقدامات جریان روشن‌فکری و تلاش‌های منورالفکران دوران ناصری ره‌گیری کرد.

با عنایت به اهمیت شناخت ریشه‌های جریان نفوذ خارجی در ایران، پژوهش حاضر به بررسی جوانب پروژه نفوذ انگلستان در قبال نهضت مشروطه ایران می‌پردازد. جهت تدقیق و افزایش اعتبار و روایی پژوهش، نویسنده به اسناد منتشرشده وزارت امور خارجه بریتانیا در مورد نهضت مشروطه ایران رجوع کرده و در گام نخست، به جمع‌آوری اسناد و مکتوباتی که از سوی وزیر مشاور در امور خارجه وقت بریتانیا درباره ایران دوران مشروطه صادرشده، پرداخته و سپس با بهره‌گیری از روش «تحلیل مضمون»، دلالت‌های نفوذشناسانه موجود در اسناد و گزاره‌های منتخب را ارائه کرده است. در واقع، سؤال اصلی مقاله این است که «بر مبنای اسناد منتشره، پروژه نفوذ انگلستان در قبال نهضت مشروطه ایران، چه ماهیت و مختصاتی دارد؟». برای پاسخ‌گویی به این پرسش، مقاله حاضر در پرتو روش «مطالعه تاریخی»، نخست به مفهوم‌شناسی و دسته‌بندی نفوذ در بستر مطالعات تاریخی پرداخته و پس از تبیین ادوار چهارگانه دوران مشروطه، گزاره‌های منتخب را ذیل

تقسیم‌بندی زمانی، پالایش کرده و از این رهگذر، مضامین پایه‌ای، سازمان‌دهنده و فراگیر را تشریح و نتیجه‌گیری کرده است.

پیشینه پژوهش

اگرچه مسأله تحلیل تاریخی جریان نفوذ در ایران معاصر، در جورچین مقابله با پروژه نفوذ خارجی جایگاه مهمی دارد، اما تاکنون پژوهش‌های علمی و روش‌مند که در عین توجه به واقعیت و تحلیل‌های مستند تاریخی دوران مشروطه، نگاه علمی به مسأله نفوذ خارجی در آن دوران داشته باشد، چندان صورت نپذیرفته است. با این حال، آثار موجود در گستره کلان موضوع مقاله را می‌توان ذیل دو دسته تقسیم‌بندی و ارائه کرد:

۱- آثار ناظر بر «بررسی‌های تاریخی اقدامات انگلستان در قبال نهضت مشروطه ایران»

در آثار این حوزه به تحلیل اقدامات دولت انگلستان جهت بسط حوزه تأمین منافع خود در ایران پرداخته شده و کمتر، نگاه علمی به جریان نفوذ جاری در آن دوران، شده است. نمونه‌های متأخر و مهم این آثار در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول ۱. نمونه‌هایی از آثار بررسی‌های تاریخی اقدامات انگلستان در قبال نهضت مشروطه ایران

ردیف	نویسندگان	اهداف یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	(جعفریان، ۱۳۷۸)	نویسنده، به بررسی دلایل و چگونگی تحولات یک ماهه تحصن مشروطه‌خواهان در سفارت انگلستان (ب ۱۳۲۴ ه.ق) پرداخته و لاجرم در مورد بسترهای فکری منجر به این حادثه که مرتبط با سال‌های قبل از آن می‌شود، بحث کرده است.	مؤلف به حادثه تاریخی بست‌نشینی در سفارت انگلستان نگاهی ویژه دارد و معتقد است یکی از اساسی‌ترین مراحل و اقدامات آغازین انحرافی در جنبش مشروطیت که می‌توان ریشه برخی انحرافات بعدی را نیز در آن جست‌وجو کرد، «تحصن یک ماهه مشروطه‌خواهان در سفارت انگلیس» بوده است.

ردیف	نویسندگان	اهداف یا سؤالات اصلی	مهم ترین یافته‌ها
۲	(رهنما و همکاران، ۱۳۹۸)	آیا دولت انگلستان در ناکامی جنبش مشروطه نقش داشته یا خیر؟	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد حمایت اولیه این دولت از جنبش مشروطه‌خواهی، فریبی بیش نبود و تداوم نداشت. هم‌چنین برخورد خصمانه روس‌ها با مشروطه، بدون هماهنگی انگلستان امکان موفق نمی‌شد.
۳	(سلیمانی، ۱۳۹۷)	کتاب حاضر درباره انقلاب مشروطیت ایران و چگونگی ازبین رفتن آن نوشته شده است.	به عقیده نویسنده، سرویس‌های جاسوسی انگلستان و محافل ماسونی وابسته در ایران، نقش بسزایی در انحراف و سرنگونی نهضت مشروطه ایران ایفا کرده‌اند.
۴	(رائین، ۱۳۹۷)	رائین در این کتاب به نقش بریتانیا در ایران و به‌ویژه ارتباط آن کشور با رجال سیاسی ایران در دوره قاجار می‌پردازد.	یکی از اساسی‌ترین حربه‌های انگلستان، ارتباط‌گیری و همراه‌سازی رجال بانفوذ ایران در دوران قاجار بوده تا از این طریق، سیاست‌های مدنظر خود را از طریق این نخبگان و هموارسازی مسیر اقداماتی که آن‌ها انجام می‌دادند، محقق سازد.
۵	(ضیاءبخش، ۱۳۹۱)	هدف این اثر، کالبدشکافی نقش جریان‌های وابسته به انگلستان در نهضت مشروطه بوده است.	نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که انگلستان نخست به ایجاد جریان‌های متأثر از تفکر انگلیسی کمک می‌کرده و به‌نوعی این جریان‌ها را وابسته به خود می‌ساخته، سپس از ظرفیت‌های اجتماعی - سیاسی آن‌ها برای دست‌یابی به اهدافش بهره می‌گرفته است.

۲- آثار مربوط به «تحلیل مسأله نفوذ در بستر ایران معاصر»

در این گروه، آثاری جای می‌گیرند که در قالبی علمی، به بررسی و تحلیل مسأله نفوذ در ایران معاصر پرداخته‌اند. ناگفته نماند که این دسته لزوماً متعلق به آثاری نیست که وجه تمرکزشان بر مطالعات تاریخی نفوذ بوده باشد. نمونه‌های آثار موجود در این دسته، در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۲. نمونه‌هایی از آثار مربوط به تحلیل مسأله نفوذ در بستر ایران معاصر

ردیف	نویسندگان	اهداف یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
۱	(خواججه‌سروی و کیانی، ۱۳۹۷)	سؤال اصلی این مقاله عبارت است از «نفوذ جریانی چیست و طلیعه آن در سیاست و حکومت معاصر کدام است؟»	یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نفوذ جریانی، در ابتدا توسط جریان‌های سیاسی - اجتماعی متصل به قدرت‌های بزرگ دوران قاجار به‌ویژه انگلستان، ذیل مسلک فراماسونری شکل گرفته، سپس توسط نسل‌های بعدی جریان وابستگی ادامه یافته است. آغازی که نفوذ شبکه‌ای را با ارائه ارکان سه‌گانه «بیش، گرایش و کنش» و جریان را با استفاده از مفاهیم ملهم از ورای مرزها، در سپهر سیاست و حکومت ایران ریشه‌دار کرده است.
۲	(فیض و همکاران، ۱۳۹۴)	هدف اصلی پژوهش حاضر، شناسایی ذهنیت افراد نسبت به پروژه نفوذ دشمن به داخل کشور می‌باشد (با بهره‌گیری از روش کیو).	نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که این افراد، نسبت به موضوع نفوذ دشمن سه الگوی ذهنی دارند که عبارتند از: نفوذ فرهنگی، نفوذ اقتصادی و نفوذ سیاسی - امنیتی.
۳	(معینی‌پور و غرسبان، ۱۳۹۸)	در این اثر، نویسندگان به بررسی و تحلیل و امکان‌سنجی نظریه برگشت‌پذیری درونی و بیرونی انقلاب اسلامی از طریق نفوذ، پرداخته‌اند.	در این نوشتار، بار رد احتمال بازگشت‌پذیری درونی براساس نظریه ترمیدور و رد وقوع آن براساس نظریه سنت‌های الهی و هم‌چنین امکان بازگشت‌پذیری بیرونی از طریق نفوذ، سناریوهای مختلفی را برای برگشت‌پذیری انقلاب اسلامی از راه نفوذ متصور شده‌اند که «هدف‌گیری پایه‌های اصلی استحکام انقلاب»، «تضعیف همه‌جانبه با استفاده از ابزار مختلف»، «تغییر در معادله قدرت و سیاست داخلی با تغییر نگرش مسئولان» و «شبکه‌سازی با استفاده از نفوذ جریانی در جهت تغییر باورها»، چهار سناریویی هستند که در این مقاله بررسی شده‌اند.

بداعت مقاله حاضر در پالایش و تحلیل روش‌مند داده‌ها (با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون) و ارائه مدل علمی مختصات پروژه نفوذ انگلستان در نهضت مشروطه ایران است. وجه دیگر نوآوری این مقاله نیز در بهره‌گیری و ابتناء بنیان‌های مقاله بر اسناد معتبر و دسته‌اولی است که از سوی وزیر مشاور در امور خارجه وقت انگلستان صادر شده و در زمره اسناد تاریخی قرار دارد که از سوی دولت نفوذگذار انگلستان منتشر گردیده است.

۲- مفهوم‌شناسی و دسته‌بندی نفوذ در بستر مطالعات تاریخی

نفوذطلبی که زاینده خوی استخدام‌گرانه آدمی است، عمری به بلندای تاریخ جوامع بشری دارد. این نفوذ، خود به دو دسته نفوذ مثبت و نفوذ منفی تقسیم می‌شود که اولی، نفوذی هدایت‌گرانه و دومی، نفوذی استثمارگرانه است. مفهومی از نفوذ که مفهوم مختار این پژوهش در حوزه نفوذ را شکل می‌دهد، همان نفوذ منفی (نفوذ استثمارگرانه) است که برمبنای آن نفوذگران نفس‌گرا، به دنبال استخدام افراد و جوامع هدف خود در راستای گسترش حوزه نفوذ خویش برای اجابت خواسته‌های نفسانی و امیال نفع‌گرایانه مادی خویش‌اند.

سلطه‌گری و بسط حوزه تسلط قدرت‌های جهانی بر کشور هدف، غایت مشترک سلطه‌گران در ادوار گوناگون تاریخ استعمار تا زمان کنونی را شکل می‌دهد. این نفوذ، در هر عصری شکل خاص خود را داشته است. در یک تقسیم‌بندی کلان، انواع نفوذ را برحسب بازه تاریخی پیاده‌سازی آن، می‌توان با بهره‌گیری از الگوی تقسیم‌بندی «استعمار» در کلام رهبری معظم انقلاب، به سه دسته تقسیم کرد:

اول) نفوذ کهنه که در آن، قدرت‌ها با استفاده و تکیه بر قدرت سخت خود بر کشورها تسلط می‌یافتند و نیروهایی از خودشان که نسبت به آن کشور بیگانه بودند را بر مقدرات آن کشور می‌گماردند. وجه غالب استکبار تا پیش از دوران معاصر را این نوع از نفوذ به خود اختصاص داده بود (بیانات رهبری، مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۱۹).

دوم) نفوذ نو که در آن، بیگانگان که تابعیت کشور هدف نفوذ را نداشتند، در رأس آن کشور قرار نمی‌گرفتند؛ بلکه افرادی از همان کشور که وابسته به قدرت‌های خارجی بودند بر سر آن کشور قرار داده می‌شدند و از آن‌ها توسط آن قدرت‌ها پشتیبانی می‌شد تا به قدرت برسند، مشروط به آنکه منافع قدرت‌های پشتیبان را تأمین کنند. نفوذ خارجی جاری در تاریخ معاصر تا دوران پیروزی انقلاب اسلامی، به‌ویژه در دوران پهلوی اول و دوم را می‌توان ذیل این دسته تحلیل کرد (بیانات رهبری، مورخ ۱۳۸۳/۱۰/۱۹). در این دسته،

تلفیقی از کاربست قدرت سخت و نرم، با اولویت کاربست قدرت سخت در دستور کار قرار می‌گرفت. لازم به ذکر است که نفوذ خارجی جاری در ایران دوران پس از انقلاب مشروطه را می‌توان در قالب مفهوم «نفوذ نو»یی واکاوی کرد که هنوز رنگ و بوی دوران «نفوذ کهنه» را با خود به همراه داشت.

سوم) نفوذ فرانو که می‌توان آن را نوع نفوذ خارجی پیاده‌شده در دوران پس از انقلاب ۱۳۵۷ مردم ایران دانست که در آن، اولویت با کاربست قدرت نرم جذابیت‌محور - که تأمین‌کننده خواست‌های نفوذگذاران است - می‌باشد. در این نوع از نفوذ، عناصری از ملت کشور هدف، حتی بدون اینکه بدانند، به تأمین منافع نفوذگذار در کشورشان کمک می‌کنند (بیانات رهبری، مورخ ۱۳۸۴/۲/۱۲). رهبری معظم انقلاب (مدضله‌العالی) در توضیح دوران استعمار و نفوذ فرانو در بیانی می‌فرماید: «مستکبران با ورود به مرحله استعمار فرانو، با استفاده از ابزارهای تبلیغی و تأثیرگذاری روحی - روانی بر روی آحاد ملت‌ها، خریدن عناصر زبده و فعال و تأثیرگذار جوامع و روش‌های پیچیده دیگر، همان اهداف استعماری قدیم را دنبال می‌کنند» (بیانات رهبری، مورخ ۱۳۸۳/۱۱/۱۵).

۳- تبیین تاریخی ادوار چهارگانه دوران مشروطه

توجه به اقتضائات و ملزومات هر بازه تاریخی و واکاوی سیر وقایعی که در آن برهه در حال رخ‌دادن است، یکی از اساسی‌ترین پیش‌نیازهای اتخاذ راهبردها و سیاست‌های دقیق و کارآمد توسط سیاست‌گرانی است که به‌دنبال کسب منافع خود از رهگذر رخ‌دادهایی هستند که در یک زمان و موقعیت جغرافیایی مشخص در حال وقوعند. امکان پیشینه‌سازی جلب این منافع، در نقاط عطف تاریخی که جوامع در حال گذار از یک مرحله و وضعیت، به مرحله و وضعیت تاریخی دیگر از طریق انقلاب و دگرگونی سیاسی‌اند، بیشتر از هر زمان دیگر در دسترس است.

ایران دوره ناصری، به‌ویژه در اواخر این دوره، آبستن تغییرات و بیداری‌های اجتماعی - سیاسی نخبگانی بود که تحت‌تأثیر امواج روشن‌فکری وارداتی از کشورهای اروپایی، غالباً متأثر از تفکراتی بودند که از دروازه‌های تبریز وارد ایران می‌شد. در کنار این جریان، جریان تغییرخواهانه و اصلاح‌طلبانه‌ای در میان علما و روحانیون نیز وجود داشت که با توجه به جایگاه والای تفکرات اسلامی و علمای روحانی در بین لایه‌های مختلف مردم، نقش به‌شدت اثرگذاری در جریان نهضت مشروطه ایفا کرد؛ حتی نقشی راهبردی‌تر از جریان روشن‌فکری. در خود این جریان نیز، دو نحله اصلاح‌طلبان اصول‌گرا و اصلاح‌طلبان تجدیدطلب وجود داشت که تفاوت‌هایی در ضریب اثر صبغه تفکرات غربی در تعریف آن‌ها از مفهوم مشروطه و برخی اختلافات رویکردی درقبال نهضت مشروطه داشتند.

به‌هرروی، شعله خیزش اجتماعی به‌دلیل گسترش روزافزون و باسابقه بی‌عدالتی‌ها، ظلم دستگاه حاکمه و نخبگان درباری غیراصلاح‌طلب، روزبه‌روز بالاتر می‌گرفت تا آنجا که دربار را وادار به پذیرش خواسته‌های معترضان کرد و نهضت مشروطه را به نخستین سرمنزله مقصود رسانید. پس از امضای فرمان مشروطه توسط مظفرالدین شاه در واپسین روزهای عمرش، نهضت مشروطه وارد دومین مرحله از عمر خود شد که با تشدید اختلافات میان شاه و طرفداران سلطنت با مشروطه‌خواهان و انجمن‌های مخفی، مجلس به توپ بسته شد و بدین ترتیب، پرونده پرده اول مشروطه‌خواهی ایرانی بسته شد. با آغاز دوران استبداد صغیر، رفته‌رفته مخالفت‌ها، صبغه برخورد سخت و مواجهه نظامی به خود گرفت و طرفداران مشروطه با قوای نظامی خود رهسپار تهران و در ادامه، موفق به فتح تهران شدند. این مرحله از تاریخ مشروطه نیز که دوران خفقان مشروطه‌خواهی بود، با پناهنده شدن محمدعلی میرزا به سفارت روسیه به پایان رسید. چهارمین پرده از داستان مشروطه‌خواهی نیز با روی کار آمدن احمدشاه قاجار (هر چند با مدیریت اوضاع کشور توسط نایب‌السلطنه) و افتتاح مجلس جدید آغاز شد و تا کودتای ۱۲۹۹ رضاخان ادامه یافت (البته در این پژوهش حسب اسناد موجود این مقطع تاریخی تا سال ۱۲۹۱ مورد بررسی قرار گرفته است). در نگاشته حاضر، داستان نهضت مشروطه در چهار بازه تاریخی (مقدمات مشروطه، مشروطه اول، استبداد صغیر و مشروطه دوم) مدنظر قرار گرفته و با هدف توجه به بسترها و اقتضائات تاریخی هر دوره از این ادوار چهارگانه، متن اسناد و مکتوبات پالایش شده، در چهار دسته متناسب با این بازه‌های تاریخی آورده شده است.

روش پژوهش

۱- روش تحلیل مضمون

«تحلیل مضمون» روشی برای کسب شناخت، تجزیه و تحلیل و ارائه گزارشی از الگوهای قابل دسترسی در داده‌های کیفی است. این روش به‌منظور تحلیل داده‌های متنی مناسب است و تبدیل‌کننده داده‌های متنوع و پراکنده به داده‌های غنی و تفصیلی می‌باشد (بویاتزیس، ۱۹۹۸). در واقع، تحلیل مضمون روشی است که از کاربرد آن می‌توان متن را دید، به فهم و برداشت مناسبی از اطلاعات به‌ظاهر نامرتبط دست یافت و اطلاعات کیفی را تحلیل کرد (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۵۳). در تعریفی دیگر، تحلیل مضمون یک استراتژی تقلیل و تحلیل داده‌هاست که از طریق آن، داده‌ها در مسیری که مفاهیم مهم درون مجموعه‌ای از داده‌ها اخذ شوند، به بخش‌های مختلفی تقسیم، دسته‌بندی، تلخیص و بازسازی شده‌اند. محصول یک تحلیل مضمون، توصیفی از آن الگوها و طراحی فراگیری است که آن‌ها را با

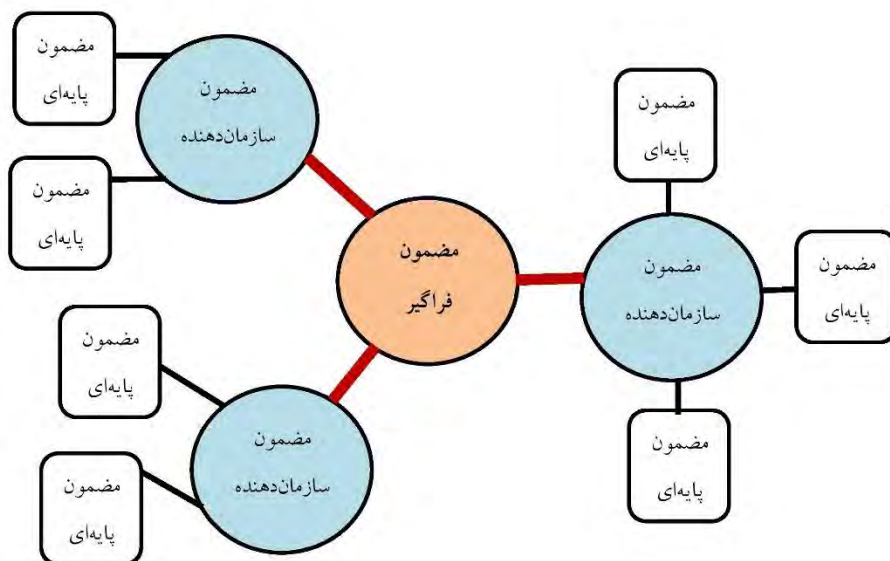
یکدیگر متحد و متصل می‌نماید (گیون، ۲۰۰۸: ۸۶۷). خود مضمون نیز ویژگی تکرارشونده و دارای تمایزی در متن است که از منظر پژوهشگر، در رابطه با سؤالات پژوهش، درک و تجربه خاصی را نشان می‌دهد (کینگ و هوراکز، ۲۰۱۰: ۱۵۰).

پژوهشگران معمولاً برای کاربست روش تحلیل مضمون در پژوهش‌های علوم اجتماعی، از سه روش «قالب مضمون‌ها»، «ماتریس مضمون‌ها» و «شبکه مضمون‌ها» بهره می‌برند. در جدول زیر درباره این سه روش توضیحات اجمالی داده شده است.

جدول ۳. روش‌های تحلیل مضمون (قاضی و تاج‌آبادی، ۱۱:۱۳۹۵)

روش‌ها	توصیف	ارائه‌کننده روش
قالب مضمون‌ها	در پژوهش‌هایی که تعداد متون و داده‌های آن زیاد باشد (ده تا سی منبع) به کار می‌رود.	کینگ و هوراکز (۲۰۱۰)
ماتریس مضمون‌ها	برای مقایسه مضمون‌ها با یکدیگر یا مقایسه آن‌ها در منابع داده استفاده می‌شود.	مایلز و هابرمین (۱۹۹۴)
شبکه مضمون‌ها	شبکه مضمون‌ها نقشه‌ای شبیه تارنما به‌مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش، عرضه می‌کند.	آتراید و استرلینگ (۲۰۰۱)

در مقاله حاضر در راستای دست‌یابی به اهداف پژوهش، از «شبکه مضمون‌ها» استفاده شده است. «شبکه مضامین روشی مناسب در تحلیل مضمون است که آنچه عرضه می‌کند، نقشه‌ای شبیه تارنما به‌مثابه اصل سازمان‌دهنده و روش نمایش است. شبکه مضامین، براساس روندی مشخص، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به‌مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند؛ سپس این مضامین به‌صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود» (عابدی و همکاران، ۲۰:۱۳۹۰).

شکل ۱. نظام ارتباطی میان مضامین پایه‌ای، سازمان‌دهنده و فراگیر

منبع: نگارندگان مقاله

درواقع، فرآیند کامل تحلیل مضمون شامل سه مرحله ذیل است:

- مرحله اول: تجزیه و توصیف متن (کدگذاری توصیفی)؛
- مرحله دوم: تشریح و تفسیر متن (کدگذاری تفسیری) و
- مرحله سوم: ادغام و یکپارچه‌کردن متن (یکپارچه‌سازی از طریق مضامین فراگیر)

در شرایطی که تمام این مراحل با تفسیر و تحلیل همراه است؛ اما در هر مرحله از تحلیل، سطح تحلیل بالاتری از انتزاع به‌دست می‌آید (آتراید و استرلینگ، ۲۰۰۱). برای دستیابی به شبکه مضمونی می‌بایست مراحل طی شود که در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۴. مراحل تنظیم شبکه مضمونی (آتراید و استرلینگ، ۲۰۰۱؛ برگرفته شده از: قاضی و تاج‌آبادی،

(۱۲:۱۳۹۵)

مرحله تحلیلی	گام	اقدام
تجزیه متن	گام اول: شناسه‌گذاری	<ul style="list-style-type: none"> - تهیه چارچوب شناسه‌گذاری - تجزیه متن به بخش‌های کوچک‌تر با استفاده از چارچوب شناسه‌گذاری
	گام دوم: تعریف مضمون‌ها	<ul style="list-style-type: none"> - استخراج مضمون‌ها از بخش‌های شناسه‌گذاری شده متن - تصحیح مضمون‌ها
	گام سوم: ساختن شبکه‌های مضمونی	<ul style="list-style-type: none"> - منظم کردن مضمون‌ها - یافتن مضمون‌های پایه‌ای - بازآرایی مضمون‌های پایه‌ای برای یافتن مضمون‌های سازمان‌دهنده - استخراج مضمون‌های فراگیر - ترسیم شبکه‌های مضمونی - بازبینی و تصحیح شبکه (های) مضمونی
کشف متن	گام چهارم: توصیف و کشف شبکه‌های مضمونی	<ul style="list-style-type: none"> - توصیف شبکه - کشف شبکه
	گام پنجم: خلاصه‌کردن شبکه‌های مضمونی	
یکپارچه‌سازی کشف‌ها	گام ششم: توصیف الگوها	

یافته‌های پژوهش

۱- شناسایی گزاره‌های منتخب

نخستین گام اجرایی در چارچوب روش تحلیل مضمون، استخراج گزاره‌های منتخب از میان مکتوباتی است که در مورد چهار دوره مقدمات مشروطه، مشروطه اول، استبداد صغیر و مشروطه دوم، در مجموعه اسناد وزارت امور خارجه انگلستان موجود می‌باشد. این اسناد

درواقع، متن مکتوبات و تلگراف‌هایی است که میان مسئولان انگلیسی در رده‌های مختلف، در مورد ایران آن دوران ردوبدل شده است. مکتوباتی که از نظر محتوا، غالباً یا گزارش کار هستند یا توصیف وقایع جاری ایران یا درخواست مشورت و توصیه یا پیشنهاد هم‌فکری و اعلام نظر به مسئولان دولتی روسیه یا اعلام راهبردهای اعمالی از سوی وزارت خارجه انگلستان به متصدیان سفارت انگلستان در ایران. با توجه به کثرت این اسناد و با عنایت به ظرفیت پژوهش حاضر و اهمیت سیاست‌ها و نظرات اعلام‌شده از سوی وزیر مشاور در امور خارجه وقت انگلستان در مورد ایران که جایگاهی راهبردی دارند، در این پژوهش به جمع‌آوری و پالایش مکتوباتی که از سوی ادوارد گری (وزیر مشاور در امور خارجه انگلستان) در مورد ایران صادر گردیده، پرداخته شده است. این اسناد، برطبق تاریخ صدورشان دسته‌بندی شده و در چهار جدول متفاوت قرار داده شده‌اند: جدول ۶ که در مورد اسناد صادرشده در دوران مقدمات انقلاب مشروطه است؛ جدول ۷ که به ارائه اسناد مقارن با دوره مشروطه اول می‌پردازد؛ جدول ۸ که دربردارنده اسناد صادره در دوران استبداد مشروطه است و درنهایت، جدول ۹ که اسناد مربوط به دوران مشروطه دوم تا سال ۱۹۱۳ را در خود جای داده است. در این اسناد، از اشخاص مختلفی نام برده شده که مبدأ یا مقصد نامه‌نگاری‌ها بوده‌اند. برای آشنایی بیشتر با این اشخاص، نخست در جدول ۵ به مسئولیت‌های این افراد اشاره شده و سپس ذیل جدول‌های چهارگانه، گزاره‌های منتخب ارائه شده است.

جدول ۵. نام و مسئولیت اشخاص ذکرشده در جداول مربوط به گزاره‌های منتخب

ردیف	نام	مسئولیت
۱	ادوارد گری	وزیر مشاور در امور خارجه و مشترک‌المنافع انگلستان (۱۹۱۶-۱۹۰۵)
۲	گرانته داف	کاردار سفارت انگلستان در ایران
۳	سیر نیکلسون	سفیر انگلستان در مسکو
۴	سیر اسپرینگ رایس	سفیر انگلستان در ایران
۵	کاسچن	سفیرکبیر انگلستان در اطریش
۶	اوبرین (اوبرن)	شارژدافر انگلستان در روسیه
۷	مارلینگ	کاردار سفارت انگلستان در تهران
۸	بارکلی	وزیر مختار انگلستان در تهران
۹	رایت	سفیر انگلستان در ایران
۱۰	جرج بوکانان	سفیرکبیر انگلستان در روسیه
۱۱	والتر تنلی	کفیل سرکنسول بریتانیا در تهران

۱۲	میرزا مهدی‌خان	سفیر ایران در لندن
----	----------------	--------------------

۱-۱- گزاره‌های منتخب دوره مقدمات مشروطه (الف)

در جدول الف (۶)، دو گزاره منتخبی ارائه شده که در سال ۱۹۰۶، از سوی ادوارد گری صادر شده و موضوع آن پیرامون بست‌نشینان سفارتخانه انگلستان در تهران است.

جدول ۶. اسناد و مکتوبات مرتبط با دوران مقدمات مشروطه

مکتوبات دوره مقدمات مشروطه (الف)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۱	۲۵ ژوئیه ۱۹۰۶	ادوارد گری به گرانت داف	«... تقاضا نمودم تلگرافاً از دولت ایران بخواهد تا موجبات خروج اتباع خود را از سفارت دولت اعلی‌حضرت پادشاهی با رفع شکایات یا قبول خواست‌های آن‌ها فراهم نمایند ... مقدور ما نیست که متحصنین را وادار به خروج کنیم مگر اینکه خود راضی به این کار گردند» (معاصر، ۱۳۴۷: ۶۸ و ۶۶).	الف/۱
۲	۳ اوت ۱۹۰۶	ادوارد گری به سر نیکلسون	«... چهارده هزار تن در تهران متحصن شده‌اند و به طوری که می‌دانم، برطبق و سنت جاری در ایران امکان ندارد که از ورود ایرانیان ناراضی از دولت خویش که می‌خواهند در سفارت متحصن شوند، جلوگیری کرد ...» (معاصر، ۱۳۴۷: ۷۹).	الف/۲

۱-۲- گزاره‌های منتخب دوره مشروطه اول (ب)

در این بخش، پس از پلایش گزاره‌های اولیه، ۹ گزاره انتخاب و آورده شده که رویکرد دولت انگلستان در قبال ایران بین سال‌های ۱۹۰۶ تا ۱۹۰۸ و انقلاب تازه به پیروزی رسیده ایران را نشان می‌دهد.

جدول ۷. اسناد و مکتوبات مرتبط با دوران مشروطه اول

مکتوبات دوره مشروطه اول (ب)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۱	۳ سپتامبر ۱۹۰۶	ادواردگری به سر نیکلسون	«... چنانچه قرار باشد در حال حاضر وامی پرداخت گردد، این وام به عقیده من باید به مبلغی باشد که فعلاً ادامه کارهای لازم را به مدت کوتاهی تأمین نماید ... به عقیده این جانب با در نظر گرفتن بی ثباتی وضع دولت ایران که ناشی از عدم اطمینان نسبت به سلامتی اعلی حضرت شاه می باشد، بهتر است دادن یک وام بزرگ را فعلاً معوق بداریم» (معاصر، ۱۳۴۷:۱۰۱).	ب/۱
۲	۱۱ فوریه ۱۹۰۷	ادواردگری به سر اسپرینگ ریس	«... دولت اعلی حضرت پادشاهی مایل است که تا حد امکان از دست زدن به کاری که بهانه‌ای به دست دیگران بدهد و آن را عنوان دخالت در امور داخلی ایران جلوه گر سازند، خودداری نماید» (معاصر، ۱۳۴۷:۱۶۸).	ب/۲
۳	۶ مارس ۱۹۰۷	از وزارت خارجه به دریاداری	«... ادوارد گری عقیده دارد که گذشته از مسأله حفظ و حراست منافع انگلیس، باید به حال آماده باش بود تا هرگاه سپاهیان روسی از مرز شمالی آن کشور بگذرند، ناوگان انگلستان بلافاصله به سواحل جنوبی ایران گسیل گردیده و پرچم انگلستان را در بندر یا بنادر آن نواحی نشان دهند» (معاصر، ۱۳۴۷:۱۸۸).	ب/۳
۴	۳۰ مارس ۱۹۰۷	ادواردگری به سر کاسچن	«... باید به ایشان [اتابک اعظم] تذکر دهید تا زمانی که دولت ایران بتواند امنیت جانی و مالی اتباع انگلستان و اتباع خارجی را تضمین و امتیازها و تعهدات خود را رعایت کند، دولت اعلی حضرت پادشاهی هیچ تمایل و قصد اینکه در امور داخلی آن کشور دخالت نماید، ندارد» (معاصر، ۱۳۴۷:۲۳۹).	ب/۴
۵	۶ ژوئن ۱۹۰۷	ادواردگری به سر نیکلسون	«... [در ارتباط با اصلاح یک بند از پیش نویس عهدنامه با ایران]: ... عبارت اصلی ممکن است چنین مفهوم گردد که قصد دو دولت این است که حق حفظ نظم در قلمرو شاهنشاه را به خود	ب/۵

مکتوبات دوره مشروطه اول (ب)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
			اختصاص دهند. یک چنین توهمی مسلماً تأثیر ناگواری در افکار دولت ایران و مردم باقی خواهد گذاشت» (معاصر، ۱۳۴۷:۳۱۳).	
۶	۱۲ ژوئن ۱۹۰۷	ادواردگری به سر سپرینگ رایس	«... شما تأکید کرده‌اید که منافع انگلستان در مورد امتیازنامه‌هایی که هنوز مورد بهره‌برداری قرارنگرفته کاملاً محفوظ بماند و پیشنهاد کرده‌اید که نه تنها امتیازات کنونی باید حفظ گردد؛ بلکه در اقتضای مدت، آن‌ها باز قابل تجدید باشد. قرار بر این شده است که همه امتیازات کنونی به حال خود باقی بماند...» (معاصر، ۱۳۴۷:۳۵۶).	۶/ب
۷	۱۲ ژوئن ۱۹۰۸	ادواردگری به اوپرن	«... حس تنفر بسیاری نسبت به این دو کشور در ایران به وجود خواهد آمد و ایرانیان وادار خواهند شد که برای جلب حمایت، به دولت ثالثی رو آورند. بهترین راه تضمین منافع مشترک ما در این قسمت از جهان این است که طوری رفتار کنیم تا ایرانیان ما را حامیان خویش بشناسند. از طرف دیگر هر کوششی که برای تحمیل دولت خاصی به آن‌ها بشود بدون تردید منافع ما را به خطر خواهد افکند» (معاصر، ۱۳۴۷:۶۱۸).	۷/ب
۸	۱۷ ژوئن ۱۹۰۸	ادواردگری به اوپرن	«... برای برکناری شاه از ناحیه ما هیچ اقدامی صورت نگرفته و نخواهد گرفت و حتی اگر اوضاع از کنترل شاه هم خارج شود، ظل‌السلطان را تشویق نخواهیم کرد ... هر دولتی در ایران که با اتکا به کمک خارجی علیه اتباع خود روی کار آید، مسلماً مورد نفرت ایرانیان خواهد بود. افکار عمومی در این کشور هم یک چنین وضعی را نامطلوب تلقی خواهد کرد، از این رو هدف اصلی من این است که از قرارگرفتن در وضعی که ناچار به مداخله در امور داخلی ایران گردیم، اجتناب نماییم» (معاصر، ۱۳۴۷:۱۰۱).	۸/ب
۹	۲۰ ژوئن ۱۹۰۸	ادوارد گری به اوپرن	«باید که نمایندگان دولتین، شاه را از این اقدام مستحضر نموده و به آن اعلی حضرت نصیحت نمایند که به ملاحظه اطمینان سلطنت خود و نگهداری تاج و تخت، بهتر آن است که او اقدامی علیه مشروطیین و مجلس ننماید. در هر صورت به شاه بفهمانند که در صورتی که اقدامات او، وی را دچار خطرات بکند، او به هیچ وجه نباید منتظر حمایت از دولتین باشد» (بشیری، ۱۳۶۹:۱۰۸).	۹/ب

۱-۳- گزاره‌های منتخب دوره استبداد صغیر (ج)

در این بازه تاریخی که شامل دوران پس از به‌توپ‌بستن مجلس شورای ملی توسط محمدعلی شاه و آغاز دوران استبداد صغیر است، پس از پالایش گزاره‌ها، ۱۶ گزاره منتخب آورده شده است. این گزاره‌ها، بین بازه تاریخی، ژوئن ۱۹۰۸ تا مارس ۱۹۰۹ را دربرمی‌گیرد.

جدول ۸. اسناد و مکتوبات مرتبط با دوران استبداد صغیر

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۱	۲۴ ژوئن ۱۹۰۸	ادواردگری به اوبرین	«هتک احترام مکرری که کلنل روسی قزاق نسبت به سفارت دولت اعلی‌حضرت انگلستان روا داشته، وضعی را ایجاد نموده که رفته‌رفته غیرقابل تحمل می‌گردد، درحالی‌که رفتار خشونت‌آمیز او موجب تشدید وحشت عمومی گردیده و در نتیجه علاقه مردم را به پناهندگی افزایش داده است ... واضح است که یا شاه می‌خواهد یک موضوعی را ضد سفارت ما بترشد و اقدام خود را برخلاف واقع جلوه دهد تا روس‌ها را علیه ما برانگیزد یا در غیراین صورت، وزیر مختار روسیه یا افسران روس در تهران برای ایجاد فتنه، مطالب خلاف واقعی راجع به سفارت انگلستان نزد شاه گزارش داده‌اند. در هر یک از این دو صورت، رفتار و رویه شاه طوری است که اگر هم چنان ادامه یابد، ما را ناگزیر خواهد ساخت که در جنوب ایران اقدامی به عمل آوریم و بدین وسیله از حقوق خود در برابر او دفاع کرده باشیم» (معاصر، ۶۶۴).	<p>- نشان‌دادن خود به‌عنوان ملجأ، پناه و ناجی مردم معترض کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج-۱-۱)</p> <p>- تهدید به اقدام نظامی علیه کشور در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج-۱-۲)</p> <p>- حق‌پنداشتن حفظ نفوذ برای خود در کشور هدف؛ ماهیت نفوذ انگلستان (ج-۱-۳)</p> <p>- بهانه‌تراشی و مشروع‌سازی اقدام برای گسترش نفوذ خود در کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج-۱-۴)</p>

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۲	۲۹ ژوئن ۱۹۰۸	ادوارد گری به مارلینگ	«شما مجاز می‌باشید که از شاه، وثیقه ممضی برای تأمین جان اشخاص - که حالیه در سفارت بست اختیار نموده‌اند - قبول نمایید و او را متنبه سازید در صورتی که التزام‌نامه خود را کاملاً مطابق النعل بالنعل مراعات ننمایید، نتایج آن بی‌اندازه وخیم خواهد بود» (۱۱۴).	- تهدید به بروز نتایج وخیم در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۲)
۳	۶ ژوئیه ۱۹۰۸	ادوارد گری به مارلینگ	«هریک از متحصنین را که از ترک سفارت امتناع می‌ورزند، اطلاع دهید که نمی‌توان به آن‌ها اجازه توقف داد؛ ولی ترتیبی داده خواهد شد که در خروج از مملکت به آن‌ها بدرفتاری نشود. نمی‌توان به تحصن در سفارت، تا مدت غیرمعینی دوام داد و این کار باعث مداخله در سیاست و امور داخله مملکت خواهد شد» (۱۱۷).	- اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاربست قدرت نرم)؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۳-۱) - خود را حامی و پشتیبان مردم معترض در کشور هدف نشان دادن؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۳-۲)
۴	۱۳ ژوئیه ۱۹۰۸	ادوارد گری به مارلینگ	«ما نمی‌خواهیم در امور داخلی ایران دخالت نماییم بنابراین مسأله، باید مرکوز خاطر عموم گردد که در سفارت، فقط برای حفظ جان پناه داده‌ایم و نه آنکه برای یک اقدام مهم سیاسی کمکی داده باشیم و حفظ جان و مال آن‌ها که برای‌شان تحصیل نموده‌ایم، بسته به کردار و رفتار مسالمت‌جویانه آتیه آن‌ها می‌باشد» (۱۱۸).	- اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاربست قدرت نرم)؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۴-۱) - تلاش در راستای مبراکردن خود از ارائه کمک برای انجام یک اقدام مهم سیاسی در کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۴-۲)

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۵	۲۵ ژوئیه ۱۹۰۸	ادواردگری به آقای اوברن	<p>[پس از اینکه شاه، قشون در اطراف سفارت انگلستان گذاشت تا مشروطه طلبان و مخالفان در سفارت تحصن نکنند]: «دولت اعلی حضرت به هیچ وجه قبول این نخواهد نمود که شاه برای ممانعت از رفت و آمد، قشون در اطراف سفارت اعلی حضرت بگذارد و این اقدام بسیار بی ادبانه است. آرزوی صمیمی دولت اعلی حضرت این است که جلوگیری از اشکالات نماید و خیلی اسباب تأسف خواهد بود اگر در این موقع، دولت اعلی حضرت برای حفظ شئونات خود مجبور به بعضی اقدامات علیه شاه بشود. در صورتی که مستحفظین اطراف سفارت فوراً خارج نشوند، اقدام حتمی خواهد بود. شما به جناب ایشان پیشنهاد نمایید که خوب است دستورالعمل به نمایندگان دولتین فرستاده شود که آن‌ها متفقاً به شاه فشار آورند تا اینکه محاکمه عادلانه از تمام اشخاصی که دستگیر شده‌اند کرده شود و مجلس را هم باز نمایند» (۱۱۲).</p>	<p>- تهدید به اقدام حتمی علیه شاه در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۵-۱)</p> <p>- ایجاد ائتلاف با دولتی دیگر برای ایجاد فشار بر دولت هدف به قصد ایجاد تغییر در رفتار؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۵-۲)</p>
۶	۵ سپتامبر ۱۹۰۸	ادواردگری به مارلینگ (کاردار سفارت انگلستان در تهران)	<p>«بریتانیای کبیر و روسیه مبلغ ۴۰۰ هزار لیره به دولت ایران به رسم مساعده خواهند پرداخت، ولیکن پرداخت این قرضه منوط به شروط خواهد بود: (۱) این قرضه برای قلع و قمع مشروطیت به کاربرده نشود، بلکه طوری مصرف بشود که در واقع کمکی برای مشروطیت باشد ... (۲) ضمانت مناسبی برای مصارف این قرضه باید داده شود.» (۱۳۷).</p>	<p>- دادن وعده کمک مالی به دولت هدف، مشروط به صرف آن در راستای منافع دولت انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ (ج/۶)</p>

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)

ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۷	۱۳ اکتبر ۱۹۰۸	ادواردگری به سر نیکلسون	«... این جانب اظهار داشتم به نظر ما اعمال افسران روسی به حمایت از شاه و برای جلوگیری از جایگزین شدن رژیم می بهتر از حکومت شاه، شاهی انکارناپذیر از مداخله در امور داخلی آن کشور است» (معاصر، ۱۸۹۹).	<p>- اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاربست قدرت نرم)؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۷-۱)</p> <p>- اولویت کمک به ایجاد تغییر مردمی حکومت به جای ایجاد تغییر مستقیم در کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۷-۲)</p>
۸	۱۹ اکتبر ۱۹۰۸	ادواردگری به سر نیکلسون	«... این جانب نه میل دارم از گسترش نفوذ روسیه در شمال ایران جلوگیری نموده یا موجبات تضعیف آنرا فراهم نمایم و از این جهت حسادتی هم ندارم. تنها چیزی که می‌خواهم این است که روس‌ها به نحوی از قدرت خود استفاده کنند که موجبی برای اعتراض افکار عمومی انگلستان به وجود نیابند؛ مثلاً نخواهند تا بدان حد نسبت به رژیم غیرمشروطه شاه پشتیبانی کنند که نیروی مسلح خویش را برای درهم کوبیدن انقلاب به کار برند و با این عمل، نشان دهند که دولت روس اهمیت نمی‌دهد که چه سیستم دولتی بی‌ارزش در ایران وجود دارد ... جای بسی تأسف خواهد بود اگر به هارتویگ یا یک افسر محلی از طرف دولت روس اجازه داده شود که در ایران عملی به نام آن دولت مرتکب گردد که افکار عمومی انگلستان آنرا تأیید نماید» (معاصر، ۹۰۳).	<p>- عدم ابراز نظر یا اقدامی که حساسیتی در نفوذگذار رقیب - که در کشور هدف، حضور و نفوذ دارد - ایجاد کند؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۸-۱)</p> <p>- توجه به خواست افکار عمومی داخل انگلستان در برقراری حکومت مشروطه در کشور هدف؛ از دلایل نفوذ انگلستان (ج/۸-۲)</p>

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۹	۱۳۰ آکتبر ۱۹۰۸	ادواردگری به سر نیکلسن	«... خیلی اسباب تعجب دولتمن گردیده است که شاه هنوز به قول خود درخصوص انتشار قانون انتخابات رفتار ننموده است. دولتمن امیدوارند که بیش از این تعویق در این اقدام حاصل نگردد» (۱۴۸).	- نكوهش دولت کشور هدف نفوذ در موضوع عدم التزام به انجام مقدمات دموکراسی (انتخابات)؛ از سیاست‌های نفوذ (ج/۹)
۱۰	۹ نوامبر ۱۹۰۸	ادواردگری به بارکلی	«... بست نشینی دسته‌جمعی مردم مسلماً نشانه یک هدف سیاسی خواهد بود؛ لذا مقتضی است منتهای کوشش خود را به‌کاربرید تا از استفاده از سفارت انگلستان برای بست‌نشستن ممانعت به‌عمل آید...» (معاصر، ۹۳۵)	- تلاش در راستای مبرا نشان دادن خود از ارائه کمک برای انجام یک هدف سیاسی در کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۰)
۱۱	۱۳ ژانویه ۱۹۰۹	ادواردگری به سر نیکلسن	«... ما از این خیال منصرف نشده‌ایم که اعطای مشروطه را یکی از وسایل خیلی مهم اعاده نظم بدانیم و ممکن است که اغتشاش در آن دو نقطه اثر مفیدی به شاه بنماید که در اعطای یک هم‌چو مسأله‌ای قیام بنماید. مادامی که در دولت شاه تغییری نباشد، هیچ پیشرفتی که متضمن ترتیب دائمی باشد حاصل نخواهد شد...» (۱۷۹).	- حمایت از ایجاد نظمی در کشور هدف که در راستای تأمین منافع انگلستان باشد؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۲)
۱۲	۲۰ مارس ۱۹۰۹	ادواردگری به بارکلی	«من از اداره بحری تقاضا نموده‌ام که یک فروند قایق جنگی به بوشهر فرستاده شود، با تعلیماتی که در مدت طغیان انقلاب، تمام خارجه‌ها را محافظت نماید...» (۱۹۵).	- بهره‌گیری از قدرت نظامی به‌عنوان پشتیبان تصمیمات و عمل سیاسی در کشور هدف در مواقع بحرانی؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۶)

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)

مفاهیم	متن مکتوب	طرفین مکتوب	تاریخ	ردیف
<p>- واردکردن فشار به شاه برای انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۱)</p> <p>- تهدید به اقدام نظامی علیه کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۲)</p> <p>- بهره‌گیری از بدهکاری مالی کشور هدف به‌عنوان توجیهی برای مداخله نظامی - سیاسی در امور آن کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۳)</p> <p>- سنجش هزینه و فایده هر اقدام نفوذگرانه و اِبتِنای تصمیم‌گیری بر این سنجش؛ از اصول نفوذگذاری انگلستان (ج/۱۱-۴)</p> <p>- بازکردن باب و انجام کاری برای اولین بار ضد یک کشور که بعداً دولت‌های دیگر بتوانند آنرا به‌خاطر قسبح‌زدایی انجام‌شده در آن کشور تکرار کنند؛ از اصول نفوذگذاری انگلستان (ج/۱۱-۵)</p> <p>- عملی کردن تهدیدهای انجام‌شده به‌خاطر حفظ ارزش حرف تهدیدکننده و تهدید توخالی نکردن؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۶)</p>	<p>«... پیش از اینکه فرمان اخیر شاه منتشر گردد، ما معتقد بودیم که با فشار واردساختن به شاه ممکن است او را مجبور کنیم که مواعید خویش را در زمینه تشکیل مجلس و حفظ رژیم مشروطه عملی کند و با تهدید اینکه گمرکات شمالی و جنوبی از طرف ما و روسیه اشغال خواهد شد، شاید نتیجه مطلوب حاصل می‌شد. گرچه دولت اعلی حضرت پادشاه انگلستان و دولت روسیه در اتخاذ این تصمیم به استناد اینکه بدهی‌های دولت پرداخت نشده است ذی‌حق می‌باشند؛ مع‌هذا اگر این عمل یک‌بار صورت وقوع پیدا کند، تخلیه مجدد آن آسان نبوده و این عمل به‌مثابه دخالت مستقیم در امور داخلی ایران به‌حساب می‌آید و سابقه‌ای برای اقدامات مشابه دیگری که مطلوب نیست به‌وجود می‌آورد. اگر شاه به این تهدید ما واقعی نگذارد، ما ناگزیر می‌شویم دست به اقدام قطعی بزنیم و از آن‌جایی که من با این شق مخالفم میل ندارم به چنین تهدیدی متوسل شویم... از نظر این جانب بهتر این است که بگذاریم ملتون در ایران شاه را تحت فشار قرار دهند. ممکن است به این طرز عمل شود که دو نماینده ما یادداشت مشترکی به شاه تسلیم داشته و طی آن اخطار نمایند که از آن‌جایی که اعلی حضرت ثابت کرده‌اند قادر نیستند نظم را در آذربایجان برقرار سازند و به‌علت تعمد در عدم انجام تعهدات خود نسبت به مشروطیت و همه امکاناتی که خود بر اوضاع تسلط یابند را ازین برده‌اند؛</p>	<p>ادواردگری به سر نیکلسن</p>	<p>۲۳ نوامبر ۱۹۰۸</p>	<p>۱۳</p>

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
مفاهیم	متن مکتوب	طرفین مکتوب	تاریخ	ردیف
<p>- اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاربست قدرت نرم)؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۷)</p> <p>- تهدید به عدم پشتیبانی و حمایت از فرد حاکم در کشور و پشتیبانی از قدرت رقیب او، در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۸)</p> <p>- بهره‌گیری از قدرت مردم کشور هدف در برابر قدرت حاکمه در راستای تأمین منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۹)</p>	<p>لذا ما در نظر گرفته و پیشنهاد می‌نماییم که برای حفظ امور تجاری و اتباع خارجی به نیروهای ملیون متوسل شویم ... در نظر این جانب، بهترین طریق این است که از دخالت در امور داخلی ایران اجتناب نموده و بگذاریم که خود ایرانیان بین خودشان راه‌حلی بیابند ... (معاصر، ۹۵۸-۹۵۷).</p>	<p>ادواردگری به سر نیکلسن</p>	<p>۲۳ نوامبر ۱۹۰۸</p>	۱۳
<p>- تهدید به عدم اعطای مساعدت به شاه و تغییر سبک رفتار با او در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۳-۱)</p> <p>- حمایت از تغییر شیوه حکومت‌داری در کشور هدف در راستای حفظ منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۳-۲)</p>	<p>«... دولت انگلستان پیشنهاد می‌نماید که یک موعدی باید به شاه پیشنهاد بشود که ایفانمودن به مواعید خویش از آن مدت تجاوز ننماید و باید خاطر نشان آن اعلی حضرت نمود که اگر تا یک موعده معینی، یک قسم حکومت شورایی که مناسب احتیاجات مملکت باشد اعطاء نشود، دولتین انگلستان و روس هیچ نوع مساعدتی از هر قبیل که باشد با او ننموده و در سبک رفتار خود با آن اعلی حضرت تجدیدنظر نموده و برای حفظ منافع خود اقدامات خواهند نمود ...» (۱۸۷).</p>	<p>ادواردگری به سر نیکلسون</p>	<p>۳ فوریه ۱۹۰۹</p>	۱۴

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	مفاهیم
۱۴	۳ فوریه ۱۹۰۹	ادواردگری به سر نیکلسون		<p>- حفظ و تأمین منافع انگلیس؛ ماهیت و دلیل نفوذگذاری انگلستان (ج/۱۳-۳)</p>
۱۵	۱۷ فوریه ۱۹۰۹	ادواردگری به سر نیکلسون	<p>«معتقدم شاه به هر اندرزی که توأم با تهدیدی نباشد ترتیب اثر نخواهد داد. ما میل داریم از دخالت مستقیم احتراز نمائیم و ازاین‌رو یک چنین تهدیدی باید جنبه منفی داشته باشد و به مفهوم این باشد که هیچ یک از دو دولت از او حمایت مالی یا حمایت دیگر نخواهند کرد مگر اینکه با اعطای مشروطیت مواعید خویش را به ملت خود عملی کرده و آرامشی در کشور برقرار نمایند. اشناره‌ای از طرف دولت روسیه مبنی بر اینکه افسران روسی فراخوانده خواهند شد، شاید از هر تهدید دیگر مؤثرتر باشد... نظریه من بر این عقیده مبتنی است که آلمان در حال حاضر کمکی پیشنهاد نخواهد کرد؛ وانگهی چنانچه معلوم شود که شاه با یک کشور دیگری به دسیسه پرداخته یا درک شود که احتمال دارد افسران کشور دیگری، جایگزین افسران روسی گردند، اشغال گمرکات نواحی شمالی توسط روسیه او را به سر عقل خواهد آورد و چنانچه روسیه برای احقاق خود به این کار دست بزند، ما هم می‌توانیم از آن‌جایی که پرداخت مطالبات ما هم مدت‌هاست به تأخیر افتاده، عمل روس‌ها را پیروی کرده و گمرکات نواحی جنوبی را اشغال کنیم...» (معاصر، ۱۱۱۴-۱۱۱۳).</p>	<p>- شناخت نقطه نفوذپذیری مخاطب؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۱)</p> <p>- تهدید مخاطب؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۲)</p> <p>- شرطی کردن اقدامات مخاطب؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۳)</p> <p>- اقدام نظامی ممانعت‌کننده از بازشدن پای رقیب غیرحاضر به کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۴)</p> <p>- مشروع‌سازی اقدام علیه کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۵)</p> <p>- ترجیح اقدام نظامی ائتلافی علیه کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۶)</p> <p>- ترجیح پیش‌قدم‌نشدن در اقدام نظامی علیه کشور هدف و جلوانداختن کشور دیگر برای این اقدام و به تبع او اقدام نظامی کردن؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۷)</p>

مکتوبات دوره استبداد صغیر (ج)				
مفاهیم	متن مکتوب	طرفین مکتوب	تاریخ	ردیف
	<p>- تهدید مثبت و منفی (تهدید منفی به معنای تهدید به عدم انجام حمایت‌های مالی و دیگر حمایت‌ها و تهدید مثبت به مفهوم مخالف، یعنی تهدید به انجام عملی که منافع مخاطب را به مخاطره می‌اندازد)؛ انواع تهدید در نفوذگذاری انگلیسی (ج/۱۴-۸)</p>	ادواردگری به سر نیکلسون	۱۷ فوریه ۱۹۰۹	۱۵
	<p>«... اگر فقط دولت روسیه بتواند به شاه بفهماند که هیچ امیدی بر مداخله روسیه نداشته باشد و اگر مداخله‌ای صورت بگیرد، بدین علت خواهد بود که اوضاع ایران نشان می‌دهد که او و وزیرانش برای اداره امور کشور مطلقاً ناتوان می‌باشند و اینکه پایان مداخله خلع او از سلطنت و تعیین یک دولت لایق‌تری خواهد گشت، عقیده دارم که برقراری مشروطیت را اعلام خواهد کرد... اگر موسیو ایزولسکی معتقد است که یک وام فوری ضروری است، چنین راهی ممکن می‌باشد. در مورد وزیران شاه من با نامزد نمودن آن‌ها مخالفم؛ زیرا این عمل ما را مسئول دولت شاه خواهد ساخت، اما با قائل شدن این شرط که ما حق تغییر وزیرانش را با اشخاص دیگری که قابل اعتماد باشند برای خود حفظ خواهیم کرد و تا این شرط قبول نشود پولی به او نخواهیم پرداخت، می‌توانیم مقصود خود را تأمین کنیم. ایشان آن وقت می‌توانند فهرست اسامی وزیران مورد نظر خود را ارائه داده و بپرسند که آیا آن‌ها واجد شرایط هستند یا خیر؟» (معاصر، ۱۱۲۲-۱۱۲۱).</p>	ادواردگری به سر نیکلسون	۱۶ مارس ۱۹۰۹	۱۶

۱-۴- گزاره‌های منتخب دوره مشروطه دوم (د)

چهارمین دوره از ادوار چهارگانه مورد بررسی در این پژوهش، مربوط به رخ دادهای پس از فتح تهران توسط مشروطه‌خواهان است که اسناد مرتبط به آن، بازه تاریخی ژوئیه ۱۹۰۹ تا ژانویه ۱۹۱۳ را پوشش می‌دهد و در مجموع، شامل ۱۹ گزاره می‌شود.

جدول ۹. اسناد و مکتوبات مرتبط با دوران مشروطه دوم

مکتوبات دوره مشروطه دوم (د)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۱	۱ ژوئیه ۱۹۰۹	ادوارد گری به اوبرین	«... شما باید در تذکاریه خود به وزیر امور خارجه این موضوع را تأکید نموده و خاطر نشان سازید که اعزام سپاهیان روس ممکن است موجب یک قیام عمومی علیه روس‌ها و در نتیجه احتمالاً بر ضد همه اروپایی‌ها در ایران بشود» (معاصر، ۱۳۴۷:۱۲۱۵).	۱/د
۲	۱۵ ژوئیه ۱۹۱۱	ادوارد گری به کارت رایت	«لطف نموده با همکار روسی خود متحد گردیده، محمدعلی را متنبه سازید که با تحریکات طرفداران خود بر ضدحکومت حالیه ایران تقویت یا تحریک ننموده و خود را هم در این تحریکات شریک ننماید» (بشیری، ۱۳۶۹:۴۳۹).	۲/د
۳	۱۰ اوت ۱۹۱۱	ادوارد گری به میرزا مهدی‌خان	«... الحال که شاه مخلوع درحقیقت وارد خاک ایران شده است، مسأله اعمال و اقدامات او جزء مسائل سیاسی داخلی ایران شده که دولت اعلیٰ حضرتی، هیچ دلیلی برای مداخله در دست ندارند و حتی اگر ممکن بود، به‌واسطه انتباه جدیدی او را از این کار بازدارند. در محلی که الحال ورود نموده است، این کار مثل مداخله در امور داخلی ایران است» (بشیری، ۱۳۶۹:۴۵۷).	۳/د

مکتوبات دوره مشروطه دوم (د)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۴	۲۳ اکتبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به اوبرن	«من کنت بنکندرف را ملاقات کرده و مبالغه نمودم که من هیچ جهتی در لزوم اشغال شمال ایران فرض نمی‌توانم بنمایم. کنت بنکندرف جواب داد که آقای نرائف از امکان احاطه یافتن آقای شوستر به تمام امور ایران خیلی مشوش است. برای دولت روس امکان‌ناپذیر است که بگذارد دولتی که هیچ جزو حساب نبوده در ایران استیلا نماید ... در جواب این اظهارات، من بیان نمودم که البته دولت روس اگر منافع خود را مقرون به تضييع ببیند باید در حفظ آن اقدام بنماید ولی به نظر من دولت مشارالیه، این مخاطره را بیش از اندازه تقریب نموده است» (بشیری، ۱۳۶۹: ۴۹۱).	۴/د
۵	۲۵ اکتبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به میرزا مهدی‌خان	«... دولت انگلستان هر نوع اقدام دولت ایران را در اعاده تأمین و افتتاح طرق به روابط تجارت با صلح و سلم استقبال می‌نماید و همین که این نتیجه مطلوبه حاصل شد، استعداد اضافه از ایران عودت داده خواهد شد ... به این جهات دولت انگلستان نمی‌تواند اوضاع جنوب ایران را عموماً و شیراز را خصوصاً نوع دیگری به‌جز تهدیدکننده جان و مال اتباع انگلستان فرض نماید و بر دولت انگلستان فرض و واجب است که اقدامات وافیه‌ای که امروزه از قوه دولت ایران خارج است، در حفظ اتباع خود بنمایند. به محض اینکه تأمین و آسایش در نواحی متقلبه مستقر گردید، دولت انگلستان استعداد اضافه خود را که حالا مجبوراً از هندوستان حرکت داده‌اند [۴۰۰ نفر قشون برای تقسیم در بوشهر و شیراز و اصفهان]، اعاده خواهند داد» (بشیری، ۱۳۶۹: ۴۹۲).	۵/د

مکتوبات دوره مشروطه دوم (د)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۶	۲۶ اکتبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به اوبرن	«... لازم به اظهار من نیست که اصرار من در قبول‌نمودن استعفای یاور استوکس از استخدام دولت انگلستان و داخل خدمت دولت ایران شدنش در واقع تصریح همین معنی بود، به‌جز اینکه پولی برای دولت ایران تهیه بشود، به‌قسم دیگری طرق جنوب تأمین حاصل نخواهد نمود و همین قسم ترددناپذیر خواهد ماند و خسارت کلی به تجارت ما وارد خواهد آمد؛ لهذا لازم است به‌زودی مساعدت پولی با دولت ایران بشود» (بشیری، ۱۳۶۹: ۴۹۳).	۶/د
۷	۶ نوامبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به بارکلی	«... باید او [شوستر] را ملتفت بنمایید که اگر تمام ادارات در منطقه روس را اتباع انگلستان احاطه بنمایند، یقیناً دولت روس اقدامات در حفظ منافع خود خواهد نمود و دولت انگلستان هم نمی‌تواند جلوگیری از این نوع اقدامات دولت مزبور بنماید، چون که مخالف مفاد معاهده ۱۹۰۷ است» (بشیری، ۱۳۶۹: ۵۰۰).	۷/د
۸	۱۶ نوامبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به بچن	«.... معنی این [ارسال قشون به پایتخت]، اشغال پایتخت ایران است و این مسلماً سوءاثری به عالم اسلامیت خواهد نمود که خیلی مسأله مهمی است ... و ممکن است نتایج نامطوبی در هند بروز بنماید، خصوصاً در صورتی که تصور بکنند ما هم راضی به این امر بوده‌ایم» (بشیری، ۱۳۶۹: ۵۰۷).	۸/د
۹	۲۰ نوامبر ۱۹۱۱	ادوارد گری به بچن	«من [به وزیر مختار ایران] اظهار داشتم دولت ایران هیچ چاره نخواهد داشت مگر اینکه به دو فقره از تقاضاهای روس تمکین بنماید؛ یکی ترضیه رسمی خواستن و دیگری نصب‌نمودن قزاق به‌جای ژاندارم خزانه. نیز اظهار نمودم که این تمکین فوراً باید بشود...» (بشیری، ۱۳۶۹: ۵۱۰).	۹/د
۱۰	۱۲ ژانویه ۱۹۱۲	ادوارد گری به بوکانان	«دولت اعلیٰ حضرت مایلند که به اتفاق دولت روس به طریقی که دو نماینده مقیم تهران برای رفع احتیاجات فوری پیشنهاد نموده‌اند، عمل کند چرا که به عقیده ما بی‌اندازه لازم است بدون فوت وقت از دولت ایران تقویت بشود» (بشیری، ۱۳۶۹: ۵۸۲).	۱۰/د

مکتوبات دوره مشروطه دوم (د)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۱۱	۱۵ ژانویه ۱۹۱۲	ادوارد گری به یوکاتان	«یکی از نتایج ضعف دولت مرکزی، اوضاع هرج و مرج جنوب ایران بوده است. راه‌های تجارتي به کلی مسدود میباشند و امنیت جان و مال خارجه در خود شیراز مشکوک است. این اوضاع بسیار با تجارت و منافع دولت انگلستان ضدیت دارد و اعاده اقتدار دولت ایران را برای دولت اعلی حضرتی یکی از مسائل مهمه تشکیل می‌دهد. تا زمانی که مناقشات مابین دولت روس و ایران باقی باشد، معلوم است نمی‌توان انتظار بهبود امور را داشت ولی الحال که به این اوضاع امور نامساعد خاتمه داده شده، دولت اعلی حضرتی بسیار مایل می‌باشند که دولت روس، هرگونه اقدامی که دولت ایران را قادر خواهد ساخت که اقتدار خود را دوباره به‌دست آورد و اعاده نظم نماید، تسهیل نماید» (بشیری، ۱۳۶۹:۵۸۵).	۱۱/د
۱۲	۲۷ ژانویه ۱۹۱۲	ادوارد گری به یوکاتان	«... دولتین انگلستان و روس هر یک باید بر وفق شرایطی که هر دو سفیر ارائه طریق نموده‌اند، ۲۰۰ هزار لیره قرضه به دولت ایران بدهند و ما باید بخواهیم که سهم مساعده‌ای که دولت انگلستان می‌دهد باید به مصرف اعاده امنیت جنوب [تشکیل ژاندارمری در جنوب] برسد» (بشیری، ۱۳۶۹:۵۹۳).	۱۲/د
۱۳	۸ فوریه ۱۹۱۲	ادوارد گری به یوکاتان	«... مراجعت او به تخت سلطنت باعث حدودت تلافی‌های سخت از طرف او خواهد گردید و یکی از نتایج آن، مسدود گردیدن راه‌های جنوبی و موقوف شدن تجارت انگلستان بوده است ...» (بشیری، ۱۳۶۹:۶۰۰).	۱۳/د
۱۴	۳ آوریل ۱۹۱۲	ادوارد گری به بارکلی	«شما بایستی از دولت ایران بخواهید که از تندرهای تهران و جاهای دیگر جلوگیری نمایند و علمای نجف و کربلا را ترغیب کنند که دست از تحریکات اخیر خود برداشته، نفوذ خود را طوری به‌کار برند که وضع سلوک و روش دوستانه رؤسای ایلات را جلب نمایند» (بشیری، ۱۳۶۹:۶۳۳).	۱۴/د

مکتوبات دوره مشروطه دوم (د)				
ردیف	تاریخ	طرفین مکتوب	متن مکتوب	شناسه گزاره
۱۵	۲۵ سپتامبر ۱۹۱۲	ادوارد گری به بوکانان	«... آنچه عموم مردم این‌جا احساس می‌کنند این است که تغییراتی که از زمان عقد معاهده ۱۹۰۷ حادث گشته، برای ما نفعی نداشته است. دولت روس حالیه، بعضی از نقاط شمالی ایران را با قشون خود اشغال نموده و بدین‌وسیله در تمام شمال ایران بال‌های خود را گسترده و بر نفوذ خود در تهران افزوده است و نفوذ ما نسبت به آن کمتر است. تمام این‌ها بیش از سابق لازم م‌یدارد که ما از بابت باقی ایران، اطمینان داشته باشیم، مخصوصاً از بابت منافع تجاری خودمان در منطقه بی‌طرف. و حکومت مرکزی باید حکام ایرانی را تقویت کنند که این منافع را حفظ نمایند و سفیر روس مقیم تهران به هیچ وجه نباید بر ضد آن منافع عمل کند...» (بشیری، ۱۳۶۹: ۷۱۲).	۱۵/د
۱۶	۵ اکتبر ۱۹۱۲	ادوارد گری به جرج بوکانان	«... خیلی لازم است در ایران حکومت مقتدری مستقر گردد...» (بشیری، ۱۳۶۹: ۷۲۱).	۱۶/د
۱۷	۲۹ نوامبر ۱۹۱۲	ادوارد گری به والتر تنلی	«... و این‌طور تصور نمودم که اگر وعده کمک مالی ندهیم، حق نخواهیم داشت از نایب‌السلطنه درخواست نماییم که سعدالدوله را تعیین نماید...» (بشیری، ۱۳۶۹: ۷۴۰).	۱۷/د
۱۸	۲ دسامبر ۱۹۱۲	ادوارد گری به جرج بوکانان	«... و اظهار داشتیم که به‌نظر من بهترین طریقه آن است که به دو سفیر مقیم تهران تعلیم داده شود پژوهش کنند که چه قسم کابینه، بیشتر طرف قبول ایرانیان می‌باشد و نظرات خود را تلگراف کنند» (بشیری، ۱۳۶۹: ۷۴۴).	۱۸/د
۱۹	۱۴ ژانویه ۱۹۱۳	ادوارد گری به والتر تنلی	«... شما باید به دولت ایران اطلاع دهید ... که با کمال دقت ملاحظه خواهم نمود که دولت اعلی‌حضرتی به چه قسم می‌تواند برای این کار کمک مالی بنمایند؛ البته پس از آنکه امتیازات راه‌آهن‌ها داده شود» (بشیری، ۱۳۶۹: ۷۹۹).	۱۹/د

۱-۵- شناسایی مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده

در مرحله شناسایی مضامین پایه‌ای که مقدمه‌ای برای شناسایی و استخراج مضامین سازمان‌دهنده پژوهش است، پس از جمع‌آوری داده‌ها، از رهگذر تحلیل و واکاوی گزاره‌های منتخب بر مبنای شناخت پژوهش‌گر نسبت به حوزه پژوهش و اقتضات تحلیل داده‌ها در قالب روش پژوهش، در مجموع تعداد ۶۷ مضمون پایه‌ای (پس از ادغام مفاهیم تا حدود زیادی مشابه) به دست آمد که به دلیل بررسی کامل مفاهیم اولیه در گام بعد، فقط نمونه‌ای از این کدگذاری در جدول شماره ۱۰ آمده است. در این جدول، هر یک از مضامین پایه‌ای که از یک گزاره منتخب استخراج شده است، یک نشانگر دارد که آن مضمون پایه‌ای را قابل آدرس‌دهی و ردیابی می‌کند. در این جدول، به عنوان مثال، نشانگر (۸)، به معنای اولین مضمون به دست آمده از سومین گزاره منتخب در جدول (۹) است.

جدول ۱۰. نمونه‌ای از مضامین پایه‌ای

ردیف	مضامین پایه‌ای	نشانگر (ها)
۱	اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاربست قدرت نرم)؛ از اصول نفوذ انگلیس	(ج/۳-۱) (ج/۴-۱) (ب/۵-۲) (ج/۷-۱) (ب/۸-۱) (ب/۳-۱) (ب/۲-۱) (ج/۱۱-۷)
۲	تلاش برای عدم انتساب نامزدکردن وزرای دولت به انگلستان برای درامان ماندن از انتساب تأثیرات منفی اقدامات وزرا به آن‌ها؛ از اصول نفوذ انگلیس	(ج/۱۵-۱)
۳	توجه به افکار عمومی و تصویر انگلستان در اذهان مردم کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلیس	(ب/۵-۱) (ب/۸-۲) (د/۱-۱)
۴	عملی کردن تهدیدهای انجام‌شده به‌خاطر حفظ ارزش حرف تهدیدکننده و تهدید توخالی نکردن؛ از اصول نفوذ انگلیس	(ج/۱۱-۶)

پس از شناسایی مفاهیم اولیه، بر اساس شباهت‌های محتوایی که میان برخی از مضامین پایه‌ای وجود دارد، آن دسته از مضمون‌های پایه‌ای و مفاهیم اولیه دارای شباهت با یکدیگر، در کنار هم مجموعه‌ای از مضامین سازمان‌دهنده را تشکیل می‌دهند و متناسب با محتوای مضامین و سطوح اشتراکات آن‌ها، نام‌گذاری می‌شود؛ دسته‌ای از مضامینی که پایه تعیین مضامین فراگیر در گام بعدی پژوهش می‌گردد. جدول ۱۱ مجموعه این مضامین

سازمان‌دهنده به همراه مضامین پایه‌ای را که بنیاد شکل‌گیری این مضامین سازمان‌دهنده می‌باشند، نشان می‌دهد.

جدول ۱۱. جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده		
مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه‌ای	ردیف
اصول عمومی نفوذگذاری	- تلاش برای عدم انتساب نامزدکردن وزرای دولت به انگلستان برای درامان ماندن از انتساب تأثیرات منفی اقدامات وزرا به آن‌ها؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۵-۱)	۱
	- توجه به ظاهرسازی و موجه‌سازی اقدامات خود در کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ب/۲-۲)	
	- لزوم دلیل‌تراشی موجه برای مداخله در امور داخلی کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (د/۳-۲)	
	- مشروع‌سازی اقدام علیه کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۵) (ج/۱-۴)	
	- سنجش هزینه و فایده هر اقدام نفوذگرانه و ابتنای تصمیم‌گیری بر این سنجش؛ از اصول نفوذگذاری انگلستان (ج/۱۱-۴)	
اصول نفوذگذاری در ارتباط با مردم کشور هدف	- توجه به افکار عمومی و تصویر انگلستان در اذهان مردم کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ب/۵-۱) (ب/۸-۲) (د/۱-۱)	۲
	- مدیریت سیاست‌ها درقبال کشور هدف به‌نحوی که در افکار عمومی کشور هدف، ایجاد تنفر نکند؛ از اصول سیاست‌های نفوذ (ب/۷-۱)	
	- توجه به سیاست‌گذاری نفوذگذارانه در کشور هدف به‌نحوی که به قیام عمومی علیه اروپایی‌ها به‌ویژه انگلستان منتج نشود؛ از اصول نفوذ انگلستان (د/۱-۲)	
	- در نظر گرفتن خواست و مطلوبیات افکار عمومی مردم کشور هدف و طراحی برنامه نفوذگذاری با توجه به آن؛ از اصول نفوذ انگلستان (د/۱۸)	
	- تلاش برای عدم انتساب نامزدکردن وزرای دولت به انگلستان برای درامان ماندن از انتساب تأثیرات منفی اقدامات وزرا به آن‌ها؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۵-۱)	

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده
۳	<p>- اقدام در یک کشور به‌نحوی که فرصت بهانه‌تراشی برای مخالفان یا رقبای انگلستان فراهم نشود؛ از اصول نفوذ انگلستان (ب/۲-۳)</p>	<p>اصول نفوذگذاری در ارتباط با رقبای رقابت‌کننده در کشور هدف</p>
	<p>- باز نکردن باب و انجام کاری برای اولین بار بر ضد یک کشور که بعداً دولت‌های دیگر بتوانند آن‌را به‌خاطر قبح‌زدایی انجام‌شده در آن کشور تکرار کنند؛ از اصول نفوذگذاری انگلستان (ج/۱۱-۵)</p>	
۴	<p>- اولویت اقدام در راستای تأمین منافع انگلستان با استفاده از روش‌هایی که آن‌ها را مداخله‌کننده در امور داخلی کشور هدف نشان ندهند (تقدم کاریست قدرت نرم)؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۳-۱) (ج/۴-۱) (ب/۵-۲) (ج/۷-۱) (ب/۸-۱) (ب/۳-۱) (ب/۲-۱) (ج/۱۱-۷)</p>	<p>اصول نفوذگذاری در ارتباط با شیوه کاریست قدرت سخت و نرم</p>
	<p>- ترجیح پیش‌قدم‌نشدن در اقدام نظامی علیه کشور هدف و جلوانداختن کشور دیگر برای این اقدام و به‌تبع او اقدام نظامی کردن؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۷)</p>	
	<p>- ضرورت تأمین منافع انگلستان حتی با استفاده از روش‌های مداخله‌گرانه مستقیم در صورت عدم کارایی روش‌های نرم هنگام ضرورت؛ از اصول نفوذ انگلستان (ب/۲-۴)</p>	
	<p>- ترجیح اقدام نظامی ائتلافی علیه کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۶)</p>	
	<p>- بهره‌گیری از قدرت نظامی به‌عنوان پشتیبان تصمیمات و عمل سیاسی در کشور هدف در مواقع بحرانی؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۶)</p>	
۵	<p>- عملی کردن تهدیدهای انجام‌شده به‌خاطر حفظ ارزش حرف تهدیدکننده و تهدید توخالی نکردن؛ از اصول نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۶)</p>	<p>اصول نفوذگذاری در ارتباط با حفظ ارزش حرف و وعده انگلیس</p>
	<p>- تلاش در جهت نفوذگذاری در کشور هدف به‌طوری که این نفوذگذاری، مفاد معاهداتی را که انگلستان امضا کرده، نقض نکند؛ از اصول نفوذ انگلستان (د/۷)</p>	

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده
۶	- کسب شناخت از دین مردم کشور هدف؛ از اصول نفوذ انگلستان (۱-۸/د)	اصول نفوذگذاری در ارتباط با توجه به دین و اعتقادات مردم کشور هدف
	- سنجش نتایج اقدام اشغال‌گرانه در یک کشور اسلامی بر منافع انگلستان در یک کشور اسلامی دیگر؛ از اصول نفوذ انگلستان (۳-۸/د)	
	- توجه به نقش علما و مرجعیت در نجف و کربلا در جامعه ایران و تلاش در جهت ترغیب آن‌ها به اتخاذ تصمیماتی در راستای منافع انگلستان [به‌صورت غیرمستقیم]؛ از اصول نفوذ انگلستان (۱۴/د)	
۷	- توجه به اقداماتی [شورش‌هایی] که ممکن است مردم کشور هدف و عالم اسلام به‌خاطر تفکر اسلامی‌شان [قاعده نفی سبیل] در نتیجه اشغال خارجی یک کشور اسلامی بروز دهند؛ از اصول نفوذ انگلستان (۲-۸/د)	اصول نفوذگذاری در ارتباط با نخبگان کشور هدف
	- تصمیم‌گیری در مورد شیوه تعامل با یک کشور با توجه به حرف و عمل کسی که در آن کشور قدرت اصلی در دست اوست؛ از اصول نفوذ انگلستان (۱/ب)	
	- عدم وفاداری انگلستان به نخبگان وابسته در کشورهای هدف؛ اگر استمرار این حمایت منافع آتی انگلستان را به‌مخاطره بیندازد؛ از اصول نفوذ انگلستان (۹/ب)	
۸	- عدم حمایت از مهره سوخته که دیگر قادر به تأمین منافع انگلستان نیست؛ از اصول نفوذ انگلستان (۲/د)	چرایی (ماهیت‌شناسانه)
	- لزوم حفظ و حراست دائمی از منافع انگلستان در کشورهای هدف؛ چرایی نفوذ انگلستان (ب/۳-۱) (ج/۱۳-۳)	
۹	- حق‌پنداشتن حفظ نفوذ برای خود در کشور هدف؛ چرایی نفوذ انگلستان (ج/۱-۳)	چرایی (کارکردشناسانه)
۹	- حفظ امنیت جانی و مالی اتباع انگلیسی و خارجی و رعایت امتیازات و تعهدات کشور هدف در قبال انگلیس؛ چرایی نفوذ انگلستان (ب/۴-۳) (د/۵-۲)	چرایی (کارکردشناسانه)

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان دهنده
	<p>- ایجاد بازار تجارت برای خود در کشور هدف و حفاظت از امنیت آن؛ چرایی نفوذ انگلستان (د/۶-۱)</p> <p>- توجه به خواست افکار عمومی داخل انگلستان در برقراری حکومت مشروطه در کشور هدف؛ چرایی نفوذ انگلستان (ج/۸-۲)</p>	
۱۰	<p>- تهدید مخاطب؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۲)</p> <p>- تهدید مثبت و منفی (تهدید منفی به معنای تهدید به عدم انجام حمایت‌های مالی و دیگر حمایت‌ها و تهدید مثبت به مفهوم مخالف، یعنی تهدید به انجام عملی که منافع مخاطب را به مخاطره می‌اندازد)؛ انواع تهدید در نفوذگذاری انگلیسی (ج/۱۴-۸)</p> <p>- ترغیب به وسیله وعده اعطای کمک مالی؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۵-۳) (د/۱۷) (د/۱۹)</p> <p>- تهدید مخاطب؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۲)</p>	سیاست‌های عمومی نفوذ
۱۱	<p>- پشتیبانی غیرمقطعی از مردم معترض کشور هدف تا حصول اطمینان از ثمربخشی اعتراضات در مسیر منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (الف/۱-۲)</p> <p>- پشتیبانی غیرمقطعی از مردم معترض کشور هدف تا حصول اطمینان از ثمربخشی اعتراضات در مسیر منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (الف/۱-۲)</p> <p>- قرارنگرفتن رودرروی خواست مردم به صورت ظاهری و همراهی با خواست مردم کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۸-۳)</p> <p>- روی کارنیارودن دولتی که به صورت آشکار متکی به کمک خارجی و علیه اتباع خود باشد؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۸-۴)</p> <p>- تلاش در جهت القای نافع بودن سیاست‌های انگلستان برای مردم کشور هدف در اذهان مردم آن کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۵-۱)</p> <p>- بهره‌گیری از قدرت مردم کشور هدف در برابر قدرت حاکمه در راستای تأمین منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۹)</p>	سیاست‌های نفوذ در قبال مردم کشور هدف

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده
۱۲	<p>- توجه دائمی به اهمیت تصویرسازی از قدرت خود در چارچوب رقابت قدرت در کشورهای هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۳-۲)</p>	<p>سیاست نفوذ در جهت تصویرسازی از قدرت خود در کشور هدف</p>
۱۳	<p>- انعقاد و تلاش برای حفظ امتیازات و تعهدات کشورهای هدف در قبال انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۴-۲) (ب/۶)</p> <p>- تلاش در راستای عدم قبول مسئولیت و عاملیت تغییرات در نظم کشور هدف به خود با هدف عدم انتساب نتایج و آثار بعضاً منفی حاصل از نظم جدید به انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۵-۳)</p>	<p>سیاست‌های نفوذ در جهت حفظ امتیازات خود در کشور هدف</p>
۱۴	<p>- پاسخ‌گویی متناسب و متوازن در قبال رقبا از همان جنس قدرتی که رقبا از آن بهره گرفته‌اند (سخت در قبال سخت و نرم در برابر نرم)؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۳-۳)</p> <p>- تلاش در راستای جلوگیری از ایجاد یک رقیب نفوذگذار جدید در کشور هدف؛ از سیاست‌های تحقق نفوذ انگلستان (ب/۷-۳) (د/۴)</p> <p>- عدم ابراز نظر یا اقدامی که حساسیتی در نفوذگذار رقیب - که در کشور هدف، حضور و نفوذ دارد - ایجاد کند؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۸-۱)</p> <p>- تلاش در جهت افزایش سهم قدرت انگلستان در رقابت قدرت در کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۵-۲)</p> <p>- اقدام نظامی ممانعت‌کننده از باز شدن پای رقیب غیرحاضر به کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۴-۴)</p>	<p>سیاست‌های نفوذ در قبال رقبای رقابت‌کننده در کشور هدف</p>
۱۵	<p>- تهدید به دخالت در امور داخلی کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ب/۴-۱)</p> <p>- تهدید به اقدام نظامی علیه کشور در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱-۲) (ج/۱۱-۲)</p> <p>- تهدید به بروز نتایج وخیم در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۲)</p> <p>- تلاش در راستای مبراکردن خود از ارائه کمک برای انجام یک اقدام مهم</p>	<p>سیاست‌های نفوذ در قبال کلیت کشور هدف</p>

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان دهنده
	سیاسی در کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۴-۲) (ج/۱۰)	
	- بهره‌گیری از بدهکاری مالی کشور هدف به‌عنوان توجیهی برای مداخله نظامی - سیاسی در امور آن کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۳)	
	- حمایت از تغییر شیوه حکومت‌داری در کشور هدف در راستای حفظ منافع انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۳-۲)	
۱۵	- اقدام نظامی علیه کشور هدف و ترغیب دولت آن کشور به انجام خواست انگلستان برای بازگرداندن نیروهای اشغال‌گر اضافه انگلیسی از آن کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۵-۱)	سیاست‌های نفوذ در قبال کلیت کشور هدف
	- تأمین مالی در جهت حمایت از مواضع تأمین‌کننده منافع انگلستان در کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۶-۲)	
	- بدهی جلوه‌دادن لزوم اطاعت کشور هدف از خواست کشور سلطه‌گر؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۹)	
	- تسهیل اقدامات و کمک به برقراری نظم و حکومت مقتدر مرکزی در کشور هدفی که محل تجارت و تأمین منافع انگلستان است؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۱) (ج/۱۲) (د/۱۶-۱)	
	- کمک مالی جهت اعاده امنیت در بخش‌هایی از کشور هدف که محل تأمین منافع انگلستان است؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۲)	
	- دخالت در امور سیاسی کشور هدف به قصد تأمین منافع اقتصادی انگلستان در آن کشور؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۳)	
۱۶	- تهدید به اقدام حتمی علیه شاه در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۵-۱)	سیاست‌های نفوذ در قبال دولت و شاه کشور هدف
	- واردساختن فشار به شاه برای انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۱)	
	- ایجاد ائتلاف با دولتی دیگر برای ایجاد فشار بر دولت هدف به قصد ایجاد تغییر در رفتار؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۵-۲)	
	- فشار به دولت کشور هدف برای حرکت در مسیر منافع انگلستان از طریق ابزار فشار مردمی؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (الف/۱-۳)	
	- اولویت کمک به ایجاد تغییر مردمی حکومت به جای ایجاد تغییر مستقیم در	

جدول مضامین پایه‌ای و سازمان‌دهنده		
ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده
	کشور هدف؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۷-۲)	
	- دادن وعده کمک مالی به دولت هدف، مشروط به صرف آن در راستای منافع دولت انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ (ج/۶)	
	- نكوهش دولت کشور هدف نفوذ در موضوع عدم التزام به انجام مقدمات دموکراسی (انتخابات)؛ از سیاست‌های نفوذ (ج/۹)	
۱۶	- تهدید به عدم پشتیبانی و حمایت از فرد حاکم در کشور و پشتیبانی از قدرت رقیب او، در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۱-۸)	سیاست‌های نفوذ در قبال دولت و شاه کشور هدف
	- تهدید به عدم اعطای مساعدت به شاه و تغییر سبک رفتار با او در صورت عدم انجام خواست انگلیس؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (ج/۱۳-۱)	
	- حمایت از دولت تازه‌روی کارآمده‌ای در کشور هدف که در راستای منافع انگلستان عمل می‌نماید؛ از سیاست‌های نفوذ انگلستان (د/۱۰)	

با عنایت به جدول ۱۱، در مجموع ۱۶ مضمون سازمان‌دهنده استخراج شد که در جدول ۱۲ آورده شده است.

جدول ۱۲. مضامین سازمان‌دهنده پژوهش

ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	ردیف	مضمون سازمان‌دهنده
۱	سیاست‌های عمومی نفوذ	۹	اصول نفوذگذاری در ارتباط با رقبای رقابت‌کننده در کشور هدف
۲	سیاست‌های نفوذ در قبال مردم کشور هدف	۱۰	اصول نفوذگذاری در ارتباط با شیوه کاربست قدرت سخت و نرم
۳	سیاست‌های نفوذ در قبال کشور هدف	۱۱	اصول نفوذگذاری در ارتباط با حفظ ارزش حرف و وعده انگلیس
۴	سیاست‌های نفوذ در قبال دولت و شاه کشور هدف	۱۲	اصول نفوذگذاری در ارتباط با توجه به دین و اعتقادات مردم کشور هدف

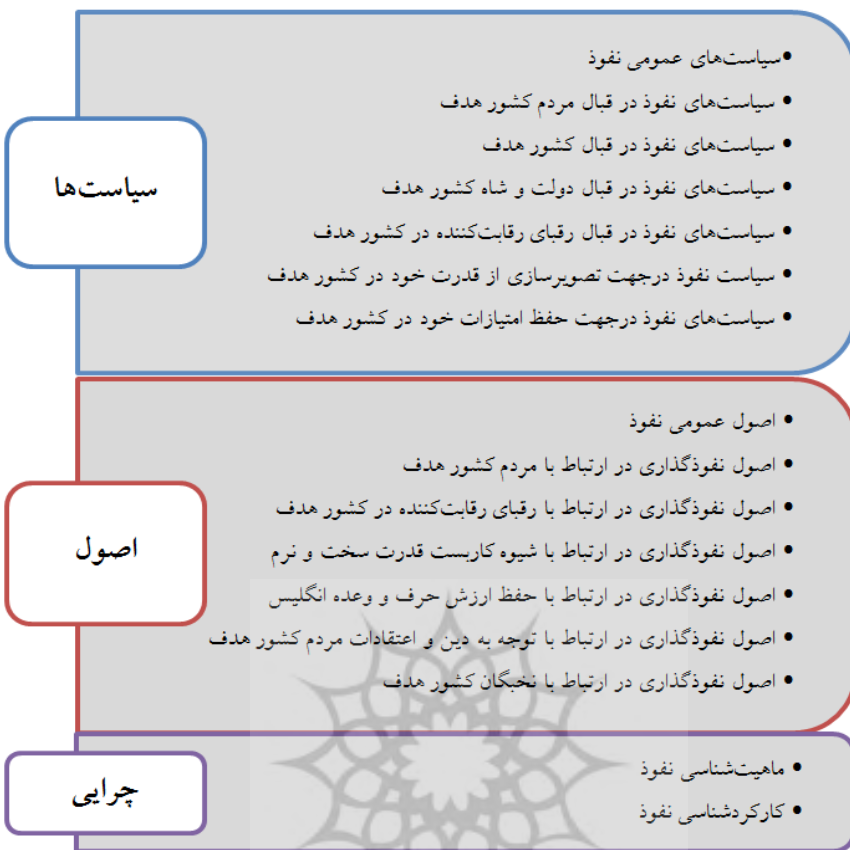
ردیف	مضمون سازمان‌دهنده	ردیف	مضمون سازمان‌دهنده
۵	سیاست‌های نفوذ در قبال رقبای رقابت‌کننده در کشور هدف	۱۳	اصول نفوذگذاری در ارتباط با نخبگان کشور هدف
۶	سیاست نفوذ در جهت تصویرسازی از قدرت خود در کشور هدف	۱۴	اصول نفوذگذاری در ارتباط با مردم کشور هدف
۷	سیاست‌های نفوذ در جهت حفظ امتیازات خود در کشور هدف	۱۵	ماهیت‌شناسی نفوذ
۸	اصول عمومی نفوذ	۱۶	کارکردشناسی نفوذ

۱-۶- شناسایی مضامین فراگیر

در این مرحله، مضامین سازمان‌دهنده در ترکیبی جدید بر مبنای شباهت‌های محتوایی موجود میان آن‌ها ادغام شده و مضامین فراگیر در قالب نظام معنایی پژوهش تدوین می‌شوند. این مضامین فراگیر و مضامین سازمان‌دهنده ذیل هر یک، در شکل شماره ۲ آمده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۲. نمودار دسته‌بندی مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر حاصل از آن‌ها.

منبع: نگارندگان مقاله

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نتیجه‌گیری

قدرت‌های جهانی در هر عصر، بنابر خوی استخدام‌گرانه خویش با هدف بسط سلطه بر جوامع هدف نفوذ، به‌دنبال بزرگ‌نمایی تصویر قدرت خود و ضعیف‌نگاهداری و القای ضعف و ناتوانی کشور هدف در اذهان گروه‌های مختلف اجتماعی - سیاسی آن سامان بوده‌اند. در این میان، کشور انگلستان سابقه‌ای طولانی در طراحی و مدیریت این امر (پروژه نفوذ) داشته است. بررسی سندشناسانه جریان نفوذ انگلیسی در کشور اشعار می‌دارد که انگلستان پیوسته به‌دنبال حفظ و حراست دائمی از منافع خود بوده و بدین خاطر، نفوذ در کشورهای هدف را در دستور کار قرار داده و حفظ این نفوذ را به‌مثابه حقی برای خود پنداشته است. این کشورهای هدف در عین ضعف حاکمیتی - اجتماعی خود، هرچقدر که

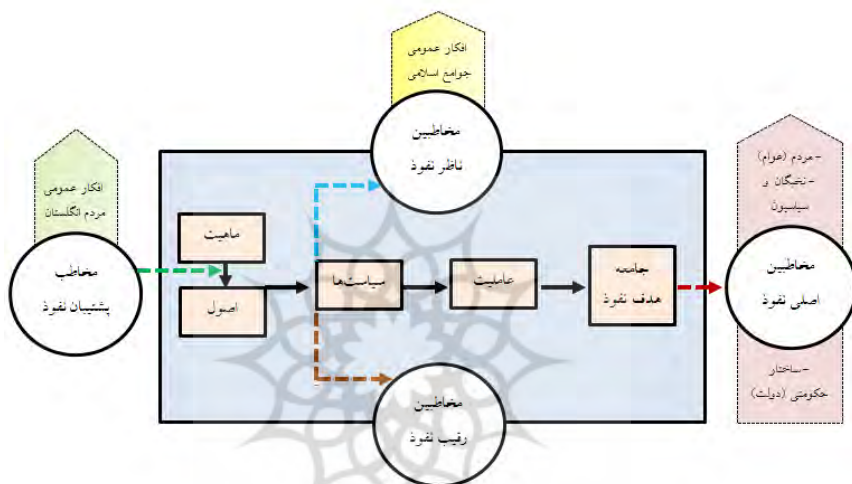
منفعت‌زاتر بوده و موقعیت استراتژیک بالاتری داشتند، بیشتر مورد توجه، تمرکز و برنامه‌ریزی دولت انگلستان جهت نفوذگذاری قرار می‌گرفتند. ایجاد بازار تجارت برای خود در کشور هدف، محافظت از امتیازات و تعهدات کشور هدف در قبال انگلیس، حفظ امنیت جانی و مالی اتباع بریتانیا و توجه به خواست افکار عمومی مردم انگلستان در برقراری حکومت مشروطه در کشورهای غیردموکراتیک، در زمره مهم‌ترین دلایل تلاش انگلستان برای ایجاد و بسط نفوذ خود در ایران آن دوران قرار می‌گیرد.

آن‌طور که یافته‌های پژوهش - در خلال بررسی مکتوبات صادره از سوی وزیر مشاور در امور خارجه انگلستان (ادوارد گری) در مورد ایران - نشان می‌دهد، سیاست‌های نفوذگذاری انگلستان در کشورهای ضعیف منفعت‌زا، در پاسخ به خواست افکار عمومی مردم انگلستان در برقراری حکومت مشروطه در کشورهای غیردموکراتیک، پیاده‌سازی می‌شده است. دلیلی که خود، قدمت اصل موجه‌سازی، پشتیبان‌تراشی و مشروعیت‌بخشی به سیاست‌های اتخاذی نفوذگذارانه خارجی را نشان می‌دهد. دستگاه سیاست خارجی انگلستان که نفوذ را حق خود می‌دانست، با تمسک به توجیهاتی نظیر خواست افکار عمومی داخلی انگلستان و برمبنای «اصول نفوذگذاری انگلیسی» - که بیشتر از ره‌گذر تجربه برای انگلیسی‌ها به‌دست‌آمده بود - به کمک عاملیت نفوذ خود، به اعمال مجموعه‌ای از سیاست‌های نفوذگذاری عمومی و اختصاصی می‌پرداخت. این عاملیت را می‌توان در دو دسته تقسیم‌بندی کرد: یکی عاملیت داخلی که شامل کارگزاران نفوذزده داخلی، خواص متأثر از قدرت خارجی - که بخش عمده آن‌ها را روشن‌فکران تجددخواه تشکیل می‌دادند - و نیروهای داخلی وابسته به انگلستان می‌شد و دیگری، عاملیت خارجی نفوذ که اعمال قدرت نظامی، اقدامات سفارتخانه انگلستان و نیروهای انگلیسی یا عوامل خارجی مورد تأیید انگلستان در ایران را دربرمی‌گرفت. مخاطبین اصلی این نفوذ نیز مردم، نخبگان و سیاسیون و ساختار حکومتی (دولت ایران) بوده‌اند.

در این میان، آنچه شایان توجه است، این است که در برنامه نفوذ انگلیس، افزون‌بر مخاطبین اصلی، به دو دسته دیگر از مخاطبین توجه می‌شده است؛ یکی، مخاطبین ناظر نفوذ انگلستان که همان افکار عمومی جوامع اسلامی در ارتباط با تبعات سیاست‌های نفوذگذارانه ضداسلامی است که احتمال پیاده‌شدن این‌گونه سیاست‌ها در ایران و به‌خطر افتادن منافع انگلستان در کشورهای دیگری نظیر هند - به‌تبع آن - وجود داشته است و انگلستان سعی می‌کرده که این فاکتور مهم را همواره مدنظر قرار دهد و دیگری، مخاطبین رقیب نفوذ انگلستان در ایران که در آن دوران، مهم‌ترین آن‌ها کشور روسیه بوده است. درباره این دسته از مخاطبین نیز انگلستان از ایجاد حساسیت و تنش با آن‌ها حذر

می‌کرد و تلاش می‌نمود که رقابت نفوذگذاری با روسیه را تا جایی که می‌شود حتی در ظاهر، از طریق همکاری و هماهنگی طرفینی به پیش ببرد و منافع مطلوب را حاصل کند؛ هم‌چنین اجازه بازشدن پای رقیب دیگری به میدان این رقابت را تا حد امکان ندهد. پس به‌صورت کلی، برنامه نفوذ انگلستان در ایران دوران مشروطه، چهار دسته مخاطب را مدنظر قرار می‌داده است: مخاطبین پشتیبان نفوذ، مخاطبین ناظر نفوذ، مخاطبین رقیب نفوذ و مخاطبین اصلی نفوذ. با این وصف و با عنایت به مطالب فوق، اگر بخواهیم برنامه نفوذگذاری انگلستان در دوران مشروطه را مستند به بررسی‌های سندشناسانه تبیین کنیم، می‌توان آن را در قالب مدل زیر ارائه کرد:

شکل ۳. مدل فرآیند نفوذگذاری انگلستان در ایران دوران مشروطه با تکیه بر مطالعات سندشناسانه

منبع: نگارندگان مقاله

واکاوی مجموعه تلاش‌های نفوذگذارانه انگلستان در ایران دوران مشروطه در هر یک ادوار چهارگانه آن (دوران مقدمات مشروطه، مشروطه اول، استبداد صغیر و مشروطه دوم) بین سال‌های ۱۹۰۶ تا سال ۱۹۱۳- که دوره زمانی موردبررسی این پژوهش را به خود اختصاص داده است - و تبعات و تأثیرات آن بر وقایع تاریخی دوران پس از آن تا کودتای ۱۲۹۹ رضاخان و حتی رخدادهای عصر پهلوی، این واقعیت را روشن می‌سازد که عدم شناخت و توجه به کلیت و ابعاد پروژه نفوذ خارجی - که اصول و سیاست‌های کلان اتخاذی آن در برهه‌های تاریخ ایران معاصر تا حدود زیادی مشابه است - تا چه میزان می‌تواند بر سرنوشت یک کشور و منافع آن یک جامعه که به‌خاطر انحراف حاصل از نتایج نفوذ منفی خارجی برای آن جامعه از دست می‌رود، مؤثر باشد؛ از این‌رو، برای جلوگیری یا

تقلیل صدمات و مخاطرات ناشی از نتایج نفوذ منفی در اکنون و آینده، می‌بایست بیشتر از پیش بر جریان‌شناسی و تبارشناسی تاریخی نفوذ در تاریخ معاصر با رویکردی علمی و روشمند همت گمارد و این مطالعات را کمک‌کار عرصه پژوهش‌های نظری این حوزه در زمان حاضر قرار داد.

منابع

فارسی

- بشیری، احمد (۱۳۶۹)، کتاب آبی: گزارش‌های محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان درباره انقلاب مشروطه ایران، تهران: نشر نو.
- پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، <http://khamenei.ir>.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۸)، بست‌نشینی مشروطه‌خواهان در سفارت انگلیس، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- خواجهرسوری، غلامرضا؛ کیانی مجاهد، حامد (۱۳۹۷)، سیاست و حکومت و نفوذ جریان‌ی: مطالعه موردی ایران قاجاری، دوفصل‌نامه مطالعات قدرت نرم، سال هشتم، شماره ۱۸، بهار و تابستان ۱۳۹۷.
- رائین، اسماعیل (۱۳۹۷)، حقوق‌بگیران انگلستان در ایران، تهران: جاویدان.
- رهنما، شهرام؛ امیری، هلی؛ صلاح، مهدی (۱۳۹۸)، تأملی بر رابطه انگلستان با نهضت مشروطه ایران (بررسی نقش انگلستان در ناکامی مشروطه)، فصل‌نامه مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۵۷، تابستان ۱۳۹۸.
- سلیمانی، جواد (۱۳۹۷)، استحاله نهضت مشروطه: بررسی نقش سرویس‌های جاسوسی انگلستان و محافل ماسونی در استحاله نهضت مشروطه، تهران: مرکز آموزش و پژوهش امام خمینی (ره).
- شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰)، تدوین الگوی رهبری خدمت‌گذار از دیدگاه امام خمینی (ره) و مقایسه آن با برخی از الگوهای رهبری خدمت‌گذار در مدیریت نوین، رساله دکتری (در دست چاپ)، دانشگاه تهران.
- ضیاءبخش، علی (۱۳۹۱)، کالبدشکافی نقش جریان‌های وابسته به انگلستان در نهضت مشروطه، قم: زمزم هدایت.
- عابدی، حسن؛ تسلیمی، محمدسعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین؛ روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، فصل‌نامه اندیشه مدیریت راهبردی، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰.
- فیض، داود؛ شرفی، وحید؛ آقائی، هادی؛ محمدیاری، زهره (۱۳۹۴)، شناسایی ذهنیت افراد نسبت به نفوذ دشمن با استفاده از روش کیو، فصل‌نامه سیاست دفاعی، شماره ۹۳، زمستان ۱۳۹۴.
- قاضی، سیدعلیرضا؛ تاج‌آبادی، حسین (۱۳۹۵)، مفهوم توسعه و پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری، فصل‌نامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵.
- معاصر، حسن (۱۳۴۷)، تاریخ استقرار مشروطیت در ایران؛ مستخرجی از روی اسناد محرمانه وزارت امور خارجه انگلستان، تهران: ابن‌سینا.
- معینی پور، مسعود؛ غرسبان، مرتضی (۱۳۹۸)، نقش سناریوی نفوذ در بازگشت‌پذیری انقلاب اسلامی (با تأکید بر اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای)، فصل‌نامه سیاست، شماره ۵۰، تابستان ۱۳۹۸.

- Boyatzis, Richard E (1998), Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development. Thousand Oaks: Sage Publication.
- Given, Lisa M (2008), The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods, Thousands Oaks: Sage Publication.
- King, Nigel; Horrocks, Christine (2010), Interviews in Qualitative Research. Thousand Oaks: Sage Publication.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

